

ทาม: พื้นที่ ความหมาย สายน้ำ ป่าแห่งชีวิต

กรณีศึกษาการปฏิรูปที่ดิน: การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิเกษตรกรรมในพื้นที่ทาม

ตำบลท่าช้างและตำบลบึงมะแลง อ.สว่างวีระวงศ์ จ.อุบลราชธานี

งานศึกษาชิ้นนี้เป็นการศึกษาพื้นที่ทาม บริเวณต่อเนื่อง 2 ตำบล ตำบลท่าช้างและตำบลบึงมะแลง อยู่ในอำเภอสว่างวีระวงศ์ จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ต่อเนื่องมาจากแม่น้ำมูล อันเป็นผืนน้ำที่ยาวที่สุดในประเทศไทย มีปลาหลากหลายชนิด มีรูปแบบวิถีการอยู่ร่วมกับน้ำ

นำเรื่อง

กรณีพื้นที่ทาม ตำบลท่าช้างและตำบลบึงมะแลง อำเภอสว่างวีระวงศ์ จังหวัดอุบลราชธานี พื้นที่ดังกล่าวเป็นระบบนิเวศชุ่มน้ำที่สมบูรณ์ เป็นพื้นที่สาธารณะที่ชุมชนไปใช้ประโยชน์ทำนาและหาอาหาร ชาวบ้านได้ทำกิน และเกิดปรากฏการณ์การกว้านซื้อที่ดินจากนายทุน การเข้าไม่ถึง (not access to) การยืนยันกรรมสิทธิ์การถือครองที่ดินที่ภาครัฐจัดให้ บางกรณีนายทุน/นักการเมืองท้องถิ่นในพื้นที่ไม่ให้ข้อมูลข่าวสารแก่ชาวบ้าน กรณีศึกษานี้จะนำไปสู่การแสวงหาแนวทางคุ้มครองพื้นที่เกษตรกรรม และปกป้องสิทธิการใช้ประโยชน์เพื่อการผลิตอาหารของชุมชนชาวนา นำเสนอสภาพปัญหาการบุกรุกที่ดินสาธารณะ การทำลายพื้นที่นิเวศทามที่ชุมชนหากินร่วมกัน โดยพัฒนาข้อเสนอเรื่องสิทธิการใช้ประโยชน์ของเกษตรกร และการคุ้มครองพื้นที่เกษตรกรรม กรณีบ้านฮ้อยฮ่อและท่าช้าง อำเภอสว่างวีระวงศ์ จังหวัดอุบลราชธานี

โดยการศึกษา นำเรื่องราวของการอยู่กินกับสายน้ำแม่มูลของชาวบ้านท่าช้างและบึงมะแลง มานำเสนอ ทั้งด้านความรู้เรื่องพื้นที่น้ำท่วม การอยู่ร่วมกันและการปรับตัวของชาวบ้านเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ผลกระทบที่ชาวบ้านเข้าไม่ถึง “ความรู้” “ข้อมูล” “ข่าวสาร” ในนามของ “การพัฒนา” ที่ภาครัฐจัดสรรและจัดการให้ ทำให้ชาวบ้านเรี่ยลำนํ้ามูลในสองตำบลถูกเอารัดเอาเปรียบในเชิงโครงสร้างการพัฒนาประเทศดังกล่าว

รูปแบบการนำเสนอ จึงเป็นความพยายามอธิบายเพื่อทำความเข้าใจ “ทาม” พื้นที่น้ำท่วมถึงในฤดูน้ำหลาก มีความหมายในเชิง ‘พื้นที่ เวลา และความหมาย’ ที่มีใช้เพียงแค่ ทาม “time” ที่แปลว่าเวลาเพียงอย่างเดียว อีกทั้งมีความหมายอย่างลึกซึ้งกับวิถีชีวิตชาวบ้านริบลำน้ำมูล ในหลายแง่มุมด้วยกัน

ทาม: พื้นที่ (ศึกษา)

ตำบลบึงมะแลงและตำบลบึงมะแลง เป็นสองตำบลที่อยู่ติดกัน อยู่ในอำเภอสว่างวีระวงศ์ จังหวัดอุบลราชธานี ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของอำเภอสว่างวีระวงศ์ ทิศใต้ของแม่น้ำมูล มีอาณาเขตติดกับอำเภอวารินชำราบ อำเภอดอนมดแดง และอำเภอเดชอุดม

ทิศเหนือ	ติดอำเภอดอนมดแดง โดยมีแม่น้ำมูลเป็นเส้นกันเขต
ทิศตะวันออก	ติดที่ว่าการอำเภอสว่างวีระวงศ์
ทิศตะวันตก	เป็นส่วนติดต่อกันระหว่างตำบลท่าช้างและบึงมะแลง โดยตำบลบึงมะแลงอยู่ทิศตะวันตกสุด
ทิศใต้	ติดองค์การบริหารส่วนตำบลนาดี อำเภอนาเยีย

ตำบลท่าช้าง

ตำบลท่าช้าง มีจำนวนหมู่บ้านทั้งสิ้น 18 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ 1 บ้านดงผักข่า หมู่ 2 บ้านท่าช้างน้อย หมู่ 3 บ้านใหม่สารภี หมู่ 4 บ้านบัวเทิง หมู่ 5 บ้านบัวท่า หมู่ 6 บ้านท่าช้างใหญ่ หมู่ 7 บ้านหนองสะโน หมู่ 8 บ้านคำโพธิ์ หมู่ 9 บ้านดอนจันทร์ หมู่ 10 บ้านท่าช้างน้อย หมู่ 11 บ้านโคกก่อง หมู่ 12 บ้านค่านกเปล้า หมู่ 13 บ้านหนองแคนพัฒนา หมู่ 14 บ้านใหม่ไทยถาวรหมู่ 15 บ้านทุ่งนาโน หมู่ 16 บ้านโนนสว่าง หมู่ 17 บ้านคำสร้างไทร หมู่ 18 บ้านสารภีโน ออาชีพหลักคือการทำนา ทำสวน ประมงและค้าขาย มีจำนวนประชากรประมาณ 10,175 คน

ตำบลบึงมะแลง

ตำบลบึงมะแลง มีทิศตะวันตกอยู่ติดกับตำบลท่าช้าง องค์การบริหารส่วนตำบลบึงมะแลงมีหมู่บ้านทั้งหมด 13 หมู่บ้าน คือหมู่ที่ 1 บ้านบึงมะแลงเหนือ หมู่ที่ 2 บ้านดอนพอก หมู่ที่ 3 บ้านดอนดู่ หมู่ที่ 4 บ้านบึงมะแลงใต้ หมู่ที่ 5 บ้านสุขสมบูรณ์ หมู่ที่ 6 บ้านป่าช้า หมู่ที่ 7 บ้านโนนกุหลาบ หมู่ที่ 8 บ้านแสงทอง หมู่ที่ 9 บ้านโนนเจริญ หมู่ที่ 10 บ้านหวายยาว หมู่ที่ 11 บ้านหนองเลิงนา หมู่ที่ 12 บ้านบึงมะแลงน้อยและหมู่ที่ 13 บ้านห้วยแสนพราน ในอำเภอสว่างวีระวงศ์ จ.อุบลราชธานี มีอาชีพหลักคือการทำนา ทำ

สวน และประมง อาชีพเสริมคือ ทอเสื่อ เลี้ยงปลานิล และค้าขาย มีจำนวนประชากรจากทะเบียนราษฎร ข้อมูล ณ 30 พฤษภาคม 2554 จำนวน 7,046 คน

ลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดอุบลราชธานี ตั้งอยู่บนที่ราบสูงโคราช สูงจากระดับน้ำทะเลเฉลี่ย 120 เมตร ลักษณะโดยทั่วไปเป็นที่สูงต่ำ เป็นตำบลที่ตั้งของเส้นเวลาหลักของประเทศ ที่เส้นลองติจูด 105 องศาตะวันออก มีแม่น้ำชีและแม่น้ำมูลไหลผ่านลงแม่น้ำโขง มีแม่น้ำสาขาได้แก่ ลำเซบก ลำโดมใหญ่ ลำโดมน้อย มีลักษณะภูมิประเทศที่หลากหลาย ทั้งบริเวณที่เป็นภู โคน ทุ่ง และทาม เป็นที่ราบสูงลาดเอียงไปทางตะวันออก

ตำบลท่าช้าง มีพื้นที่ทั้งหมด 54.13 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 3,831 ไร่ สภาพพื้นที่เป็นที่ราบถึงที่ราบลุ่ม ทิศเหนือติดกับแม่น้ำมูลซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลักที่มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิต บางส่วนของพื้นที่ทางทิศใต้ของตำบลติดกับลำห้วยข้าวสารที่เป็นแหล่งน้ำขนาดใหญ่ใช้หล่อเลี้ยงชีวิตคนในชุมชน แหล่งทรัพยากรธรรมชาติของพื้นที่ดินนั้นแบ่งเป็น 3 ชนิด ซึ่งส่วนใหญ่เป็นดินร่วนปนทราย (ดินชุดโคราช) ดินชุดร่อยเอนที่เหมาะสมสำหรับการปลูกข้าว ดินชุด Alluvial complex ที่อยู่ติดกับแม่น้ำมูลเหมาะแก่การเพาะปลูกพืชได้หลายชนิด พื้นที่ป่ารอบๆ ชุมชนจะเป็นต้นไม้โปร่งสูง แต่ภายในชุมชนจะเป็นป่าที่มีความทึบสูงพอสมควร และแหล่งน้ำที่พบในชุมชน จะมี 4-5 แห่ง เป็นลำน้ำหลักที่ประชาชนใช้ประโยชน์ด้านอุปโภค บริโภคและเก็บอาหารป่าไปจนเจือจรรอบครัวเหลือจึงนำไปขาย (องค์การบริหารส่วนตำบลท่าช้าง, 2545)

ความเป็นมา

สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้รวบรวมอาณาจักรและสถาปนากรุงธนบุรีขึ้นมา ในครั้งนั้น พระวอ พระตา และท้าวคำผง (พระประทุมวรราชสุริยวงศ์) แห่งเมืองเวียงจันทน์ ได้อพยพมาจากหนองบัวลำภู ตั้งเมืองใหม่ในปี พ.ศ. 2326 บริเวณแม่น้ำมูล เขตอำเภอดอนมดแดงในปัจจุบัน และต่อมาบริเวณเกาะนั้นได้เกิดน้ำท่วม จึงเกิดการย้ายเมืองมาตั้งบริเวณที่เป็นตัวจังหวัดในปัจจุบัน และได้ตั้งเป็นเมืองอุบลราชธานีขึ้นตรงต่อกรุงเทพมหานคร และในปี พ.ศ. 2515 ได้กลายมาเป็นจังหวัดอุบลราชธานี มีพื้นที่เป็นอันดับ 5 ของไทย

ในอดีตตำบลปทุมมะแสงเป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดอุบลราชธานี อยู่ในอำเภวารินชำราบ ในปี พ.ศ. 2538 ได้มาขึ้นกับกิ่งอำเภอสว่างวีระวงศ์ซึ่งเปลี่ยนมาเป็นอำเภอสว่างวีระวงศ์ในปัจจุบัน ตั้งขึ้นเมื่อสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีหาดหัวเมืองที่ตั้งขึ้นชั่วคราวของพระวอพระตาเมืองเก่าในสมัยนั้นชื่อว่าดอนมดแดง ปัจจุบันยังมีร่องรอยให้พบเห็นได้อยู่ เช่นพบเรือโบราณที่บริเวณหาดหัวเมือง ซึ่งคาดว่าเป็นเรือ

ตรวจการในสมัยก่อน ต่อมาปี พ.ศ. 2532 จึงเปลี่ยนมาเป็นตำบลบึงมะแลง และได้รับการยกฐานะเป็น องค์การบริหารส่วนตำบล เมื่อปี พ.ศ. 2540

ตำบลท่าช้างเกิดขึ้นจากการที่ทางการได้รวบรวมเอาหมู่บ้านใกล้เคียงบ้านท่าช้างมารวมกันและตั้งเป็นตำบลท่าช้าง จากการบอกเล่าของชาวบ้านในพื้นที่¹ คำว่าท่าช้างได้มาจากหมู่บ้านหนึ่งชื่อบ้านฮ่องฮ้อ เป็นบ้านที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำมูลมานานกว่า 100 ปี เป็นหมู่บ้านที่เกิดจากการรวมตัวของพ่อค้าที่มาหยุดพัก แรมและนำสินค้าและไม้ข้ามน้ำมูลส่งเข้าจังหวัดอุบลราชธานี บริเวณนี้จึงถูกเรียกว่า “ท่าช้างข้าม” ที่มีการใช้ทำนเป็นท่าข้ามเนื่องจากน้ำมูลบริเวณนี้มีสภาพตื้นเขินจนในหน้าแล้งมองเห็นเนินทรายกลางแม่น้ำ ในช่วงปี พ.ศ.2484 ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 คนในเมืองอุบลราชธานีได้อพยพหนีสงครามมาอยู่บริเวณนี้เพิ่มเติม จากนั้นชุมชนได้มีการขยายตัวออกไปและตั้งเป็นหมู่บ้านอย่างเป็นทางการว่า “บ้านท่าช้าง”

ทาม: ความหมาย

ป่าทาม มีลักษณะที่พบคือ เป็นรอยต่อระหว่างพื้นที่บกและพื้นที่น้ำ พื้นที่มีน้ำท่วมถึงในช่วงฤดูน้ำหลาก มีลักษณะเป็นป่าไม้ผลัดใบที่ทนต่อความแห้งแล้งและไฟไหม้ในช่วงฤดูแล้งได้ดี มีดินตะกอนที่อุดมไปด้วยธาตุอาหาร เป็นถิ่นที่อยู่อาศัยหากินและแพร่ขยายพันธุ์ของสิ่งมีชีวิต จนอาจกล่าวได้ว่า ป่าทามมีลักษณะที่เอื้อให้เกิดความหลากหลายของระบบนิเวศเป็นอย่างมาก

นอกจากระบบนิเวศที่หลากหลายแล้ว ป่าทามยังเป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ เป็นพื้นที่ชะลอความเร็วในการไหลของน้ำ ไม้พุ่มต่างๆ ในทามช่วยป้องกันการถูกกัดเซาะของชายฝั่ง กุด ฮอง หนองต่างๆ ช่วยเก็บกักน้ำไว้ในฤดูแล้ง

แต่เนื่องจากสภาพพื้นที่ที่เป็นที่ราบ มีลักษณะพรรณไม้ที่มีขนาดไม่ใหญ่นัก พื้นที่ส่วนใหญ่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ จึงทำให้เกิดความเข้าใจว่าป่าทามเป็นพื้นที่รกร้าง การท่วมน้ำกลายเป็นปัญหาน้ำท่วม เป็นปัญหาเรื่องการเกษตรที่สามารถทำการเกษตรได้เพียงฤดูกาลเดียวคือในช่วงแล้ง มีการจัดทำโครงการต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการทำถนนและเขื่อน การทำชลประทานระบบท่อ การตัด เมา ทำลายต้นไม้เพื่อปรับเปลี่ยนสภาพพื้นที่ให้ราบเรียบเสมอกันเพื่ออำนวยความสะดวกในการเข้าถึงและใช้พื้นที่ เพราะเป็นพื้นที่ที่ถูกมองว่าเป็นทำเลที่เหมาะสมในการทำเกษตรกรรมเพราะใกล้แหล่งน้ำจึงเกิดความ

¹ การสนทนากลุ่มอย่างไม่เป็นทางการ (Focus Group Discussion) ร่วมกับชาวบ้านในชุมชน

พยายามในการขอเอกสารสิทธิ์ในที่ดินเพื่อเปลี่ยนให้เป็นป่ายูคาลิปตัส สวนยางและไร่มันสำปะหลัง เหล่านี้ยังไม่รวมถึงการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ สภาพน้ำขึ้นน้ำลงที่ไม่เป็นไปตามฤดูกาล

พื้นที่ทามไม่มีขอบเขตชัดเจน แต่พอจะประมาณการจากสภาพภูมิประเทศได้ว่า พื้นที่ได้นำท่วมในหน้าฝนและน้ำลดในหน้าแล้งเรียกว่า “ทาม” ในแง่การใช้ เมื่อดูจากหนองไม้ในทามที่ชาวบ้านเก็บไปขายรวมกันแล้วได้เท่าไร เปรียบเทียบอดีตกับปัจจุบันแล้วมูลค่าการใช้เปลี่ยนไปไหม ตอนนี้ชาวบ้านสะท้อนว่าลดลงเกินครึ่ง ดังนั้นถ้าเรารวบรวมข้อมูลที่เกิดขึ้น เช่น ป่าที่เหลืออยู่เป็นอย่างไร มีใครครอบครอง มีการใช้ประโยชน์อย่างไร อยากทำแผนที่ออกมาให้เห็น

ลักษณะนิเวศ มีขด ชุม กูด และอื่นๆ อีกมากมาย เป็นแหล่งอยู่อาศัยของปลา แต่ปัจจุบันไม่แน่ใจว่าคงอยู่แค่ไหน ด้วยลักษณะพื้นที่น้ำท่วมหน้าฝน หน้าแล้งทำนาได้เอง พอไซ² ได้ให้นิยามไว้ว่า

“... พื้นที่ทาม ต้องมีน้ำท่วม มีต้นทามที่ไม่ตาย ดินเป็นดินเหนียว และมีปลา มีเตา (สำหรับ) ความเป็นทามขึ้นอยู่กับน้ำ ถ้าน้ำเปลี่ยนแปลง เช่น ลดลง ไม่ไหลตามฤดูกาล หรือเปลี่ยนสาย และอื่นๆ พื้นที่นั้นก็จะสูญเสียสภาพความเป็นทาม มีการออกโฉนดในที่ดินทาม และมีการซื้อขายเปลี่ยนมือ ...”

จึงอาจกล่าวได้ว่า พื้นที่ทามแม้จะเป็นพื้นที่ที่มีประโยชน์นานัปการ แต่เนื่องจากการขาดความเข้าใจ ขาดการบริหารจัดการที่ทุกคนสามารถเข้ามามีส่วนร่วม ทำให้พื้นที่นี้มีความเสี่ยงต่อการถูกทำลายฐานทรัพยากรอาหารที่สำคัญไปในที่สุด การทำให้เห็นภาพช่วงเวลาที่ผ่านมาของพื้นที่ การศึกษาข้อมูลเรื่องการเปลี่ยนแปลงสภาพและภาพรวมของพื้นที่ จึงเป็นฐานข้อมูลที่สำคัญในการสร้างความเข้าใจ การตระหนักถึงรู้ถึงความเสี่ยงของพื้นที่ที่เกิดขึ้น รวมถึงเป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการพื้นที่ของกลุ่มชาวบ้านผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและรัฐต่อไป

ทาม: สายน้ำ

นอกจากความหมายของทามที่กล่าวมาแล้ว สายน้ำแม่มูลที่ยังคงให้ความอุดมสมบูรณ์แก่ชาวบ้านตลอดสายน้ำมายาวนาน ยังก่อให้เกิดภูมิปัญญาหรือ “ความรู้” ในแบบที่ชาวบ้านทำซ้ำและบำรุงรักษาไว้ทำกิน ความรู้นี้ยังผูกโยงกับพื้นที่และสายน้ำ

² พอไซ เป็นนามสมมุติผู้ให้ข้อมูลในชุมชนที่นักวิจัยได้พูดคุยเจาะลึกข้อมูล (In-depth Interview)

น้ำมูล: ไทบ้านเฮาหาอยู่ หากิน

ลำนํ้ามูลชาวบ้านหรือพรานปลาที่มีความเชี่ยวชาญในการหาปลา และหาของป่านั้นจะมีการแบ่งพื้นที่ในลุ่มนํ้ามูลเป็นสถานที่ต่างๆ บางที่อาจจะมึลักษณะเป็นวัง ชุม ท่า ฯลฯ แต่บางที่นั้นชาวบ้านได้เรียกพื้นที่ในลำนํ้ามูลเป็นสถานที่ที่มีสิ่งสำคัญ โดยใช้ภาษาอีสานว่า “หม่อง” ซึ่งหมายถึง “ที่” ซึ่งการเรียกในบางครั้งก็จะได้ไม่ได้ใช้คำว่าหม่องนำหน้า จากการสำรวจนั้นมีอยู่พื้นที่หนึ่ง คือ กกบกชุม เป็นสถานที่ที่ในเขตอนุรักษ์วังปลาในปัจจุบัน บนฝั่งบริเวณกกบกชุมจะเป็นป่าช้า และจะมีความลึกมากกว่าวัง

พ่อไก³แห่งบ้านฮ่องฮ้อ และชาวบ้านบุงมะแลง ได้ให้ความรู้เรื่องการหาปลาในลำนํ้ามูลด้วยองค์ความรู้การจับปลาในหลายเรื่องราวว่า

วัง

วังหมายถึงพื้นที่ในลำนํ้ามูลที่มีปลาอาศัย มีขอนไม้ และความลึกในท้องน้ำแบบราบ และมีพื้นที่บริเวณกว้าง ในฤดูแล้งจะมีความลึกประมาณ 3 เมตร ได้แก่

- วังยาง เป็นวังที่ถัดมาจากกกบกชุมจนถึงบริเวณชุมขอนยาง
- วังหินโคน เป็นวังที่อยู่ถัดจากวังกยางจนไปจรดท่าวังเงิน ในท้องวังมีหินเป็นแผ่นเหมือนกันพื้นปลาค้าว
- วังเงิน เป็นวังที่เกิดบริเวณที่น้ำในแม่น้ำมูลต่อกับกุดน้ำใส วังดังกล่าวจะเกิดขึ้นในช่วงฤดูน้ำหลากหรือ “น้ำแก่ง” เท่านั้น
- วังขนดู่ เป็นวังที่อยู่ถัดจากท่าขอนหว้ามาเล็กน้อย ในวังจะมีขนดู่ขนาดใหญ่ ซึ่งเคยอยู่บนริมฝั่งและพังทลายลงไปแม่น้ำมูล

ท่า

นอกจากจะเรียกพื้นที่ในลำนํ้ามูลเป็นระบบนิเวศวังแล้วยังมีพื้นที่ที่เรียกเป็นท่าต่างๆ ซึ่ง “ท่า” หมายถึง บริเวณที่สามารถลงน้ำได้ ขึ้นอยู่กับประโยชน์ใช้สอย เช่น ท่าที่คนลงน้ำ ท่าที่รถลงน้ำ ท่าจอดเรือ ท่าอวน (เกิดขึ้นทีหลัง) ฯลฯ ได้แก่

รูปภาพ ทำนํ้าตามธรรมชาติที่อยู่ในพื้นที่นํ้าท่วม “ทาม”

³ ชื่อของผู้ให้ข้อมูลทั้งหมด ไม่ใช่ชื่อจริง และข้อมูลได้มาจากการพูดคุยกลุ่ม (Focus Group Discussion)

- ทำสังกะไฟ ซึ่งคำว่า “สังกะไฟ” ไม่รู้ความหมายที่ชัดเจน แต่ในบริเวณดังกล่าวจะมี “น้ำตาดโตน” ตกลงมาบริเวณทำดังกล่าว
- ทำกังหัน เป็นบริเวณที่มีเครื่องสูบน้ำโดยใช้กังหันลมในโครงการของราชการที่สูบน้ำเข้านา เพื่อทำนาปรัง แต่ปัจจุบันโครงการได้ล้มเลิกมานานแล้ว ซึ่งลักษณะของเครื่องเป็นใบพัด ชาวบ้านจึงเรียกว่า ทำกังหัน ทำกังหันจะอยู่ในพื้นที่ถัดจากทำสังกะไฟ
- ทำฮ้องฮ้อ/ทำข้าง ในอดีตทำน้ำดังกล่าวเรียกว่า “ทำข้างข้าม” เนื่องจากเป็นพื้นที่ลำนํ้ามูลที่มีความตื้น และไม่มีปลาอะไรหรือปลากะเบนน้ำจืด ข้างที่มาจากสุรินทร์สามารถข้ามทำน้ำบริเวณนี้ได้
- ทำพ่อใหญ่ดา ทำพ่อเอ็ด ทำพ่อหลอด ทำน้ำเป็นทำเล็กๆ ที่อยู่ตรงบ้านของบุคคลต่างๆ พ่อดี จึงเรียกทำน้ำตามชื่อของเจ้าของบ้าน
- ทำกุดน้ำใส หรือทำวังเวิน ซึ่งเป็นทำที่อยู่ติดกับวังเวินที่น้ำต่อกันกับกุดน้ำใส
- ทำขอนแก่น เป็นทำที่อยู่บริเวณ “ชุมขอนแก่น” เป็นทำเรือจอด แต่รถลงไม่ได้
- ทำเผ่าปู่ พ่อใหญ่ปู่เป็นคนบั้งคำกลาง มาลากกวดหรืออวนขึ้นทำดังกล่าวจนราบเรียบ กลายเป็นทำน้ำที่เรียกว่า “ทำเผ่าปู่”
- ทำกกยางย่อง ริมฝั่งทำบริเวณดังกล่าวจะมีต้นยางเป็นจำนวนมาก ซึ่งคำว่า “หย่อง” แปลว่า “สูง ยาว”

ขด

ขด เป็นภาษาอีสาน มีความหมายว่า “คดในลักษณะ หักมุมเล็กน้อย” ซึ่งบริเวณที่มีขดนั้น มีอยู่ 2 ที่ติดกัน คือ ขดผาแก้ว และถัดไปคือขดบ้านบุง ขดจะมีความลึกมากในฤดูน้ำลดประมาณ 6-7 เมตร ในฤดูแล้ง ในอดีตคนเฒ่าคนแก่ในชุมชนเคยบอกว่า นำมาไผ่ต่อกัน 3 ลำ ยังหยั่งไม่ถึงท้องของแม่น้ำมูลบริเวณขดดังกล่าว

ขุม

ขุม ในความหมายของภาษาอีสานแปลว่า “หลุม” ซึ่งขุมในแม่น้ำมูลนั้นเป็นหลุมลงในพื้นดินใต้น้ำ จะมีความลึกมากกว่าวัง และลึกลงไปจากระดับผิวน้ำประมาณ 3 เมตรในฤดูแล้ง จากการสำรวจพบ ขุมต่างๆ ได้แก่

- ขุมปลาที่เกิดจากการดูดทรายของท่าทราย ซึ่งเป็นขุมที่เป็นแนวยาวบริเวณท่ากังหัน
- ขุมขนอยาง มีต้นยางจมอยู่บริเวณดังกล่าว ความยาวของต้นยางที่จมอยู่ประมาณ 11-12 เมตร โดยประมาณ และมีโกลนหรือโพล่งตรงกลางขอนไม้ ซึ่งเป็นที่อยู่ของปลา ในฤดูน้ำลดจะเห็นกิ่งของขนอยางดังกล่าวชี้ขึ้นฟ้า
- ขุมหินโคน เป็นขุมที่มีหินซ้อนกันเหมือนฟันปลาค้าว และเป็นที่อยู่ของปลาและกั้ง
- ขุมขนหว่า มีตอไม้หว่าขนาดใหญ่อยู่ขุมดังกล่าว
- ขุมขนดู่ ซึ่งแต่ก่อนจะมีต้นดู่ยืนอยู่ริมฝั่งในบริเวณขุมดังกล่าว พอเวลาผ่านไปแม่น้ำมูลมีความกว้างมากขึ้น ต้นประดู่จึงล้มลงในขุมดังกล่าว จึงเรียกว่า “ขุมขนดู่”

กุด

กุดเป็นพื้นที่ที่เมื่อถึงฤดูแล้งน้ำจะขาดจากกัน ไม่ต่อเนื่องกัน แต่จะเป็น “ฮอม” ต่อเนื่องกันในช่วงฤดูน้ำหลาก ซึ่งต่างกับบึงที่จะมีน้ำต่อกับแม่น้ำมูลตลอดปี กุดมีความลึกประมาณ 0.5 – 1.0 เมตร มีผักตบชวา จอก แหน และหญ้าคาในบริเวณกุดเป็นจำนวนมาก

- กุดบักคอง อยู่ตรงบริเวณท่ากังหัน การที่เรียกว่า “กุดบักคองนั้น” เนื่องจาก แต่ก่อนบริเวณกุดดังกล่าวจะมีปารกอยู่โดยรอบ ชาวบ้านบอกว่า “เป็นคอง เป็นป่า” จึงเรียกว่ากุดบักคอง
- กุดกลาง อยู่ถัดมาด้านทิศใต้จากกุดบักคอง โดยมี “คอกุด” คั่นไว้เป็นกุดที่อยู่ตรงกลาง “ฮอม” จึงเรียกว่า กุดกลาง

- กุดคอขาด เป็นกุดที่ไม่มีน้ำในฤดูแล้ง น้ำแห้ง
- กุดอ้อ เป็นกุดที่มีต้นอ้อ ซึ่งใช้ประโยชน์ในการทำไม้กวาดขึ้นอยู่บริเวณรอบๆ กุด
- กุดเต่า เป็นกุดที่มีเต่าอยู่เป็นจำนวนมาก และลักษณะของกุดยังคล้ายรูปเต่า
- กุดน้ำใส เป็นกุดที่น้ำในฤดูแล้งจะใสมากจนสามารถเห็นพื้นดินและนำมาดื่มได้
- กุดเค็มเป็นกุดที่มีน้ำสีแดง เหมือนน้ำเค็มจึงเรียกว่ากุดเค็ม

ฮ่อม

ฮ่อมมีลักษณะเป็นร่องน้ำที่ทะลุจากลำน้ำมูลเข้าไปในพื้นที่กุดหรือบึงต่างๆ ฮ่อมจะแตกต่างจากร่อง เพราะฮ่อมจะมีน้ำในช่วงฤดูน้ำหลากในช่วงเดือนกรกฎาคม-สิงหาคมเท่านั้น แต่ร่องเป็นระบบนิเวศที่มีน้ำตลอดทั้งปี ได้แก่

- ฮ่อมน้ำชอดกุดปักคอง
- ฮ่อมน้ำชอดน้อยบริเวณกุดคอขาด
- ฮ่อมกุดอ้อ
- ฮ่อมกุดน้ำใสหรือฮ่อมวังเวิน
- ฮ่อมขอนแก่น อยู่บริเวณชุมชนขอนแก่น

ในพื้นที่ “หาอยู่หากิน” ของชาวบ้านบึงมะแตง มีระบบนิเวศที่แตกต่างกันออกไปในกลุ่มน้ำมูล ดังนี้

หม่องหินโคน หม่องหินจะเป็นพื้นที่ที่ชาวประมงใช้ในการบอกสถานที่ ซึ่งในแม่น้ำมูลจะมีหินโคนจมอยู่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำมูล

ท่า ท่าเป็นระบบนิเวศแบบหนึ่ง กล่าวคือ เป็นลักษณะเป็นหาดดินขนาดเล็กสามารถจอดเรือได้อยู่ริมน้ำมูล บางพื้นที่สามารถใช้ประโยชน์ด้วยการปลูกพืชขนาดเล็ก ในเขตบ้านบึงมะแตง มีท่าอยู่ 2 พื้นที่ ได้แก่ ท่าในลำน้ำมูล และท่าที่อยู่รอบๆ บึงมะแตง และบึงหรือกุดอื่นๆ ได้แก่

- ท่าหาดบักถั่ว ในอดีตท่าดังกล่าวจะเป็นพื้นที่ปลูกถั่วฝักยาวของชาวบ้าน พื้นที่ท่าหาดบักถั่วกินพื้นที่ตั้งแต่ท่ากมายย่องไปจนถึงปากบึงชี มีลักษณะเป็นหาดทรายยาวมากกว่า 1 กิโลเมตร

- ทำล้างใจัก เป็นท่าที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำมูล คำว่า “ล้าง” ในภาษาอีสานก็คือ “บ่อน้ำ” ซึ่งมีการขุดบ่อน้ำในบริเวณท่าดังกล่าว และต่อท่อออกมาให้น้ำตกลงมา ซึ่งชาวบ้านบึงมะแลงใช้ดื่ม เสียงตก “ใจักๆ” จึงเรียกว่า ทำล้างใจัก
- ทำหีนสอ เป็นท่าที่มีหินเรียบและกร่อนจากการกัดเซาะของน้ำอยู่สลับกัน ไม่มีสระใครน้ำจับ ชาวบ้านเรียกว่า “ท่าหีนสอ”
- ท่าแม่ใหญ่ดำ เป็นท่าริมบึงมะแลง ตรงกับบริเวณบ้านของแม่ใหญ่ดำ
- ท่าหล่ม เป็นท่าริมบึงมะแลง ดินเป็นดินตมและหล่ม
- ทำล้างใจัก เป็นท่าริมบึงมะแลง อยู่ตรงบริเวณโรงเรียนพุดสี ชาวบ้านใช้น้ำจากบ่อน้ำดังกล่าวในการบริโภค
- ท่าหว่า เป็นท่าริมบึงมะแลง มีต้นหว่าใหญ่ อยู่บริเวณท่าดังกล่าว และยังเป็นท่าส่งเรือ⁴ด้วย
- ท่าวัด เป็นท่าริมบึงมะแลง อยู่บริเวณวัดบ้านบึงมะแลง
- ท่าบ่อ เป็นท่าริมบึงมะแลง เป็นบริเวณที่ใช้ประโยชน์ในการทำบ่อเกลือ และมี “ผักบ่อ” เกิดอยู่เป็นจำนวนมาก
- ท่าโรงขาว/ท่าโรงน้ำตาลทรายขาว เป็นท่าริมบึงมะแลง เนื่องจากอดีตจะมีการนำอ้อยที่ปลูกในพื้นที่ใกล้เคียงมาผลิตเป็นน้ำตาลทรายขาวในโรงน้ำตาลบริเวณท่าดังกล่าว
- ท่ากกแดง เป็นท่าริมบึงมะแลง มีต้นกกขนาดใหญ่อยู่ท่าดังกล่าว 1 ต้น
- ท่าดงผักขา เป็นท่าลงบึงมะแลงของชาวบ้านดงผักขา
- ทำล้างคก เป็นท่าริมบึงมะแลง มีท่อนไม้ขนาดเท่าครกมอง ไปใส่ไว้เป็นท่อนของบ่อน้ำไว้ตักน้ำดื่ม
- ท่าเฮือส่ง เป็นท่าริมบึงมะแลง ในอดีตจะเป็นท่าที่เป็นจุดเริ่มต้นแข่งเรือ
- ท่าคอสา้างเอียน เป็นท่าริมบึงมะแลง อยู่บริเวณคอคำสา้างเอียน
- ท่าข้ามบ้านดงผักขา เป็นท่าริมบึงมะแลง แต่ก่อนจะไม่ใช่ท่าข้าม แต่เนื่องจากเมื่อไม่เกิน 10 ปีที่ผ่านมาชาวบ้านดงผักขาได้ขุดคูน้ำขึ้นเพื่อกักน้ำและข้ามบึงมะแลงแทนการใช้เรือข้ามหรือพายเรือข้าม จึงเรียกว่า ท่าข้ามดงผักขา
- ท่าหาดบ่อน้อย เป็นท่าริมบึงมะแลง เป็นหาดที่มีบ่อเกลือขนาดเล็ก

⁴ ส่งเรือ หมายถึง แข่งเรือ

- ทำดินจี้ เป็นท่ามีอยู่จากปากบุงมะแลงจนถึงท้ายบุงซี ซึ่งเกิดเป็นแนวคูดินตามธรรมชาติ กั้นระหว่างเขตทุ่งจวนกับบุงซี คำว่าดินจี้หมายถึงดินเผา ซึ่งในอดีตชาวบ้านจะนำดินบริเวณดังกล่าวไปเผากิน คล้ายๆ กับการสูบบุหรี่หลังจากทานข้าวเสร็จ
- ทำปากบุงซี เป็นท่ามีอยู่จากปากบุงมะแลงจนถึงท้ายบุงซี ซึ่งเกิดเป็นแนวคูดินตามธรรมชาติ กั้นระหว่างเขตทุ่งจวนกับบุงซี อยู่บริเวณติดกับปากบุงซี
- ทำแคต้อน เป็นท่ามีอยู่จากปากบุงมะแลงจนถึงท้ายบุงซี ซึ่งเกิดเป็นแนวคูดินตามธรรมชาติ กั้นระหว่างเขตทุ่งจวนกับบุงซี เป็นบริเวณที่ชาวบ้านใช้เครื่องมือหาปลาที่เรียกว่า ตัน คือการใช้ไม้ไผ่ถักใส่กันเป็นริ้วกันบุงในบริเวณดังกล่าว เพื่อใส่ไข่จับปลา เป็นบริเวณที่น้ำในบุงซีมารวมกันก่อนไหลลงสู่แม่น้ำมูล
- ทำเครื่อง เป็นท่ามีอยู่จากปากบุงมะแลงจนถึงท้ายบุงซี ซึ่งเกิดเป็นแนวคูดินตามธรรมชาติ กั้นระหว่างเขตทุ่งจวนกับบุงซี มีเครื่องสูบน้ำของหมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 5 ตั้งอยู่บริเวณท่าดังกล่าว
- ทำน้ำล้าง เป็นท่ามีอยู่จากปากบุงมะแลงจนถึงท้ายบุงซี ซึ่งเกิดเป็นแนวคูดินตามธรรมชาติ กั้นระหว่างเขตทุ่งจวนกับบุงซี มีบ่อน้ำที่ชาวบ้านทำขึ้นเพื่อรองน้ำไว้ดื่ม อยู่ห่างจากท่าเครื่องประมาณ 3-4 เมตร

คุย

คุยหมายถึงคูดินที่กั้นระหว่างพื้นที่กุดหรือบุง ซึ่งมีเป็นจำนวนมาก เช่น

- คุยทุ่งจวน
- คุยแห้งน้อยกับแห้งใหญ่
- คุยบุงอ้อกับแย่น้อย

คำ

คำคือพื้นที่ที่มีน้ำตลอด จะมีน้ำบุน⁵ขึ้น และซึมออกอยู่ตลอดเวลา เขตพื้นที่บุงมะแลงจะมีคำหนึ่งที่คือ คำล้างเอียน คือ บริเวณบ่อน้ำที่มีปลาไหลหรือเอียนเป็นจำนวนมาก

⁵ น้ำบุนขึ้น หมายถึง น้ำผุดขึ้น

ซ่ง

ซ่ง หมายถึง บริเวณที่น้ำกินพื้นที่เป็นวงขนาดใหญ่ มีอยู่ทีเดียวในบึงมะแลง คือ ซ่งใหญ่

ดอน

ดอนคือพื้นที่ที่เป็นเนินสูง ในฤดูน้ำหลากหรือน้ำแก่ง ดอนจะถูกล้อมรอบด้วยน้ำ และไม่ถูกน้ำท่วม มีดอนเพียงแห่งเดียวในพื้นที่บึงมะแลงคือ ดอนกลาง

บ่อ

บ่อในพื้นที่บึงมะแลงในที่นี้หมายถึงบ่อเกลือ ซึ่งชาวบ้านจะนำดินจากพื้นที่ดังกล่าวไปทำเป็นเกลือสินเธาว์ ในพื้นที่บึงมะแลงมีอยู่ 2 ที่ คือ บ่อ และบ่อน้อย

ปากห้วย

ปากห้วยค่านกเป่า อยู่ริมบึงมะแลง เป็นบริเวณที่ห้วยค่านกเป่าไหลลงอยู่ถัดจากท่าบ่อ

ห้วย

ห้วยค่านกเป่า น้ำที่ห้วยแห่งนี้จะไหลลงสู่บึงมะแลง ปัจจุบันได้รับการขุดลอกเป็นแหล่งน้ำขนาดใหญ่ขึ้นกว่าในอดีต

บึง

บึงคือพื้นที่ที่ติดกับแม่น้ำมูล และมีน้ำไหลติดต่อกันตลอดปี เป็นพื้นที่ขนาดใหญ่และมีระบบนิเวศย่อยในบึงจำนวนมาก ทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ของระบบชีวภาพ สามารถทำการเกษตรและการประมงได้ ในพื้นที่ของตำบลบึงมะแลง มีบึง 3 บึงได้แก่

- บึงอ้อ ซึ่งเป็นบึงที่มีขนาดเล็กที่สุดในเขตการทำมาหากินของชาวบ้านบึงมะแลง มีต้นอ้อขึ้นอยู่บริเวณรอบบึงจำนวนมาก จึงเรียกว่า บึงอ้อ
- บึงชีหรือบึงชี เป็นบึงที่น้ำไหลผ่ากลางตรง ภาษาล้านช้างบ้านเรียกว่า “ชีเข้าไปตรงกลาง” จึงเรียกว่า บึงชี

- บุ่งมะแลง เกิดจากคำว่า “มาแลง” อันเนื่องมาจากความอุดมสมบูรณ์ของปลาในพื้นที่บุ่งมาแลง ซึ่งในอดีตใช้เวลาจับปลาโดยใช้คำเปรียบเปรยว่า “จับตอนแลง ก็ได้กินตอนคั่ว” ชาวบ้านจึงเรียกบุ่งดังกล่าวว่า “บุ่งมาแลง” ปัจจุบันจึงชื่อว่า “บุ่งมะแลง”

ท่าง

ท่าง คือทางน้ำไหลจากพื้นที่แหล่งน้ำแหล่งหนึ่งไปยังอีกแหล่งหนึ่ง ซึ่งท่างจะมีน้ำไหลติดต่อกันระหว่างแหล่งน้ำในช่วงฤดูน้ำหลากหรือ “น้ำแก่ง” เท่านั้น ได้แก่

- ท่างกุดน้ำใส จะไหลจากกุดน้ำใสลงบุ่งชี
- ท่างกุดฮูไหลจาก “ฮอมปักแฮด” ไปยังกุดฮู

หนอง

หนอง คือ พื้นที่ที่เป็นบริเวณที่มีน้ำขัง มีลักษณะเป็นก้นกระทะ

- หนองหวาย เป็นหนองที่มีต้นหวายอยู่เป็นจำนวนมาก
- หนองปลากะเด็ด เป็นหนองที่มีปลากะเด็ดเป็นจำนวนมาก เวลาไปจับปลาก็จะมีแต่ปลากะเด็ด
- หนองซอน มีซอนไม้อยู่ในหนอง สันนิษฐานว่าเป็นซอนหว้าใหญ่
- หนองคก มีก้นหนองโค้งลงเหมือนก้นครก
- หนองพ่อใหญ่ขำ แต่ก่อนในพื้นที่หนองดังกล่าวเป็นพื้นที่ทำนา และไร่นาของพ่อใหญ่ขำ แต่ปัจจุบันกลายเป็นของนายทุนไปแล้ว
- หนองพ่อใหญ่เหม็น แต่ก่อนในพื้นที่หนองดังกล่าวเป็นพื้นที่ทำนา และไร่นาของพ่อใหญ่เหม็น แต่ปัจจุบันกลายเป็นของนายทุนไปแล้ว
- หนองจอก สันนิษฐานว่ามีจอกอยู่ในหนองแห่งนี้เป็นจำนวนมาก เป็นชื่อเรียกหนองแห่งนี้ของชาวบ้านฝั่งบ้านผาแก้ว แต่ชาวบ้านบุ่งมะแลงเรียกว่า “หนองบัว” เนื่องจากมีบัวอยู่ในหนองเป็นจำนวนมาก

ฮอม

ฮอมปักแฮด หรือหนองปักแฮด นั้นจะมีน้ำประมาณหัวเข่า แต่เมื่อคนลงไปจะจมลงในดินตามได้หนองประมาณ 1 เมตร

ฮอมตะกล้า ในอดีตฮอมตากกล้าจะเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านบุงมะแลงจะรวมตัวกัน “ตกกล้า” หรือกล้าข้าวในพื้นที่ฮอมดังกล่าว แล้วนำต้นกล้าข้าวไปดำนาที่อื่น

ฮอมโกนบก บริเวณฮอมดังกล่าวมีโพรงนกอยู่ในต้นหว้า แต่ปัจจุบันต้นหว้าดังกล่าวสูญหายไป

แห่

แห่น้อย เป็นพื้นที่ที่น้ำแห่เข้าไปบริเวณนริมบุง ซึ่งชาวบ้านจะเปรียบเทียบกันบุงซึ่งถือว่าเป็น “แห่ใหญ่” คือน้ำมีขนาดใหญ่กว่านั่นเอง

กุด

กุดเค็ม เนื่องจากในอดีตจะมีการขุดบ่อน้ำกินในบริเวณกุดดังกล่าว น้ำที่ได้จากบ่อน้ำมีรสเค็ม จึงเรียกกุดดังกล่าวว่ากุดเค็ม

กุดฮู เนื่องจากกุดดังกล่าวมีพุ่มไม้สองข้างหนาที่บ จนเห็นเป็นช่องเล็กๆ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า ฮู จึงเรียกกุดดังกล่าวว่ากุด ฮู

โค่มนาแซง

โค่มนาแซง เป็นพื้นที่ที่ใช้ประโยชน์ในการทำนาแซงเป็นบริเวณกว้าง ในพื้นที่การทำนาแซงของชาวบ้านบุงมะแลงมีโค่ม 2 แห่ง ได้แก่โค่มนาแซงที่อยู่ติดริมมูล และโค่มทุ่งจาน

เถื่อนช้าง

เถื่อนช้าง เป็นบริเวณที่น้ำไหลแต่ไม่ลึกมากนัก ในอดีตจะมีช้างมาพักอยู่บริเวณดังกล่าวจนเกิดเป็นแหล่งน้ำ จึงเรียกว่าเถื่อนช้าง

เหล่าเสือกิน

เนื่องจากในอดีตมีคนจากหมู่บ้านผาแก้วไปนอนเฝ้าลอม⁶ข้าว โดยนำฟ่อนข้าววางเรียงกันโดยให้ปลายชนกันล้อมกันเป็นรูปวงกลม และเข้าไปนอนตรงกลางลอม ชาวบ้านจากบ้านผาแก้วมาเห็นถึงตกใจ

⁶ ลอม หมายถึง มัดข้าวที่เก็บเกี่ยวแล้วกองรวมกันไว้

เพราะเห็นแต่หัว ชาวบ้านผาแก้วและชาวบ้านบึงมะแลงจึงแตกฮือลงมาดูและไล่ให้เสีย พอพบเสียที่บริเวณใกล้จึงรู้ว่าเสียกิน บริเวณที่ชาวบ้านผาแก้วตายนั้นจึงเรียกว่า เหล่าเสียกิน

จากลักษณะของระบบนิเวศตามภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวบ้านทั้งสองแห่ง ทำให้เห็นความชัดเจนในการพึ่งพาระบบนิเวศตามมาอย่างยาวนานและชัดเจน เช่น การแบ่งลักษณะของที่อยู่อาศัยของปลาได้อย่างละเอียดและมีเครื่องมือในการจับที่หลากหลายตามแหล่งอาศัยและตามความแตกต่างของลักษณะน้ำที่สัมพันธ์กับการอยู่อาศัยของปลาแต่ละฤดูกาล การเรียกแหล่งกักเก็บน้ำจืดที่เอาไว้ใช้ในการอุปโภคและบริโภคในช่วงหน้าแล้งที่มีกระจายตัวในพื้นที่ มีแหล่งวัดตูดิบที่ใช้ในการจักสานเครื่องมือเครื่องใช้ แหล่งหาหินของวัวควาย หรือแม้กระทั่งแหล่งเกลือที่ใช้เป็นเครื่องปรุงและวัตถุดิบหลักในการทำปลาแร่และหน่อไม้ส้มไว้กินตลอดปี

ปฏิทินชีวิต

โดยปกติแล้วจังหวัดอุบลราชธานีเป็นจังหวัดที่มีปริมาณน้ำฝนค่อนข้างมากกว่าจังหวัดอื่นๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเมื่อเปรียบเทียบกับปริมาณน้ำฝนโดยเฉลี่ย และฤดูกาลตามสภาพของพื้นที่ทามจะมีสภาพของฤดูกาลที่มากกว่าฤดูฝน ฤดูร้อน และฤดูหนาว เหมือนสภาพพื้นที่ทั่วไป หากฤดูกาลของพื้นที่ทามจะแบ่งส่วนย่อยได้มากกว่านั้นคือ ฤดูฝน จะแบ่งเป็นช่วงฤดูฝนใหม่ คือช่วงแรกที่ฝนเริ่มตกประมาณเดือนพฤษภาคม-กรกฎาคม น้ำจากแม่น้ำมูลจะค่อยๆ สูงขึ้นตามปริมาณน้ำฝนที่ไหลลงมาจากทางเหนือ พื้นดินริมน้ำระดับน้ำจะเริ่มขึ้นสูง น้ำจะสูงขึ้นจนกระทั่งพื้นดินแฉะและ แต่ยังสามารถเดินทางเข้าออกทางบกได้

ถัดมาเป็นช่วงฤดูน้ำหลาก ประมาณช่วงเดือนสิงหาคม-พฤศจิกายน ช่วงนั้นน้ำจะเอ่อเข้าท่วมพื้นที่ทาม น้ำจะแห้งเข้าไปในทุกซอกทุก窟 หน้าน้ำปี 2554 น้ำท่วมทามจนแทบไม่มีพื้นที่ที่น้ำท่วมไม่ถึง ระดับน้ำท่วมจะขึ้นอยู่กับปริมาณฝนและน้ำเหนือที่หลากลงมา

ช่วงฤดูกาล

ฤดูฝนใหม่	พฤษภาคม มิถุนายน กรกฎาคม สิงหาคม กันยายน ตุลาคม พฤศจิกายน ธันวาคม
ฤดูน้ำหลาก	มกราคม กุมภาพันธ์ มีนาคม เมษายน
ฤดูหนาว	
ฤดูร้อน	

ฤดูหนาว ประมาณปลายเดือนพฤศจิกายน-กุมภาพันธ์ จะเป็นช่วงที่น้ำลดและชาวบ้านจะเริ่มเข้ามาอาศัยเถียงนาในทามเพื่อหว่านกล้าปลูกข้าว

ฤดูร้อน ประมาณเดือนมีนาคม-เมษายน จะเป็นช่วงที่ข้าวในทามเริ่มออกรวงและสามารถเก็บเกี่ยวได้แล้ว

ฤดูกาลที่กล่าวมาข้างต้นตามปฏิทินในรอบปีนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต การดำรงชีวิต “เฝ้าอยู่เฝ้ากิน” ของคนบ้านท่าช้างและบึงมะแลง ซึ่งข้อมูลข้างต้นนี้เป็นช่วงเวลาของสิ่งแวดล้อมและการขึ้นลงของน้ำในตามปกติ ที่ยังไม่มีปัจจัย เช่น การปล่อยน้ำของเขื่อนปากมูล เข้ามาเกี่ยวข้อง ในอีกแง่มุมหนึ่ง ชุมชนที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนาน ก็ได้เรียบเรียงเรื่องราวผ่านการพูดคุยไว้ โดยคร่าว ดังเสนอใน ประวัติชุมชน

ประวัติชุมชน

ส่วนประวัติของชุมชนตำบลท่าช้างและบึงมะแลงที่จะนำเสนอต่อไป เป็นการเน้นเรื่องราวของการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ในทาม โดยอธิบายผ่านประสบการณ์และชีวิตของชาวบ้านในพื้นที่ การเล่าเรื่องราวและเรียบเรียงจึงเกี่ยวข้องกับชีวิตและเรื่องราวของการทำมาหากิน ดังที่จะนำเสนอต่อไปเป็นเรื่องราวจากการสัมภาษณ์ชีวิตของพ่อใจและพี่โจน แล้วเรียบเรียงช่วงเวลาออกมาตามลำดับเหตุการณ์

เรื่องเล่า ประวัติชุมชน

ปี	เหตุการณ์
2504	คนส่วนมากทิ้งการทำนาในทามไปทำไร่ปอ
2517-2521	ก่อนปี 2517 มีการใช้สายพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน หลากหลายสายพันธุ์ จากนั้นมีเหตุการณ์น้ำท่วมครั้งใหญ่ ในปี 2521 ช่วงปี 2517 รัฐเริ่มแจกพันธุ์ข้าว กข. แต่ยังไม่เป็นที่นิยม หลังจากเหตุการณ์น้ำท่วมใหญ่ ทางรัฐแจกพันธุ์ข้าว กข. และผลกระทบจากน้ำท่วมใหญ่ทำให้สายพันธุ์ข้าวพื้นถิ่นหายไป
2519-2520	มีการหักร้างถามพงเพื่อทำนา เป็นการจับจองที่ดินผ่านลักษณะการทำกินของชาวบ้าน จากนั้นรัฐออกโฉนดให้โดยกำหนดเป็นผู้พาเจ้าหน้าที่รัฐลงสำรวจ และชาวบ้านกลับมาทำนาแข่ง
2522-2523	กลุ่มคนใช้น้ำ คือ กลุ่มคนทำนาในทาม โดยเดิมต้องสูบน้ำจากแม่น้ำมูล จึงมีการรวมกลุ่มของคนเพื่อทำนาจำนวนมากขึ้น เพราะไม่มีข้าวกิน (ผลกระทบจากน้ำท่วมและการทำไร่ปอ) จึงรวมตัวกันไปขอเครื่องสูบน้ำจาก สส. ท่านหนึ่ง จากนั้นมีระบบการจัดการน้ำเป็นกลุ่ม ตอนนั้นระบบคลองน้ำโดยขุดดินให้เป็นร่องน้ำ ด้วยวิธีการที่ใครมีที่นาใกล้กันก็จะช่วยผลักดันเปิดปิดทางระบายน้ำเข้า-ออก ช่วงหลังจากนั้นหลายปี มีการขอเครื่องสูบน้ำอีกครั้งและไม่สำเร็จ กลุ่มจึงกระจัดกระจายการจัดการน้ำ บางครัวเรือนแก้ปัญหาโดยการซื้อเครื่องสูบน้ำขนาดเล็กมาใช้
2526-2527	ตำบลบึงมะแลง มีนายทุนขนาดใหญ่ซื้อที่ดิน 2,000 ไร่ โดยที่เอกสารสิทธิ์เป็น นส. 3 และทำการปลูกยูคาลิปตัสทิ้งไว้ เพื่อไม่ให้ชาวบ้านเข้าไปปลูกข้าวหรือใช้ประโยชน์อย่างอื่น
2536	ที่ดินได้เปลี่ยนมือจากชาวบ้านเป็นของนายทุน นายทุนได้เปลี่ยนกรรมสิทธิ์ที่ดินจาก นส. 3 เป็นโฉนด และมีการให้ชาวบ้านทำกินด้วยการเซ็นสัญญาเช่าโดยไม่ต้องจ่ายค่าเช่า แต่ที่ให้เซ็นสัญญาเพื่อให้สิทธิ์ในการถือครองที่ดินไม่ถูกละเมิดโดยชาวบ้าน เดิมที่ดินผืนนี้ชาวบ้านขายสิทธิ์ให้นายทุนในราคาถูก และเช่าทำกิน (ทำนา)
2548-2550	อบต. เป็นคนดูแลเครื่องสูบน้ำและน้ำมัน โดยให้ชาวบ้านยืมเครื่องสูบน้ำ และมีงบประมาณจ่ายค่าน้ำมันเติมเครื่องสูบน้ำให้ด้วย ทำให้การทำนาในช่วงนี้คึกคักมากเป็นพิเศษ
2551	มีการเปลี่ยนระบบการทำงานของ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สจ. (สมาชิกสภาจังหวัด) เข้ามาอยู่ตำบลบึงมะแลง แยกการจัดการเครื่องสูบน้ำและน้ำมัน โดย

	เครื่องสูบน้ำต้องไปขอจาก อบจ. น้ำมันสนับสนุนโดย อบต. ประกอบกับการเมืองการแบ่งสิ่รุนแรงมากขึ้นโดยเฉพาะในภาคอีสาน ส่งผลให้การขอใช้เครื่องสูบน้ำและน้ำมันมีปัญหามากขึ้น มีการทำถนนและวางท่อขนาดใหญ่สำหรับการเกษตร ในที่สุด การวางท่อก็สำเร็จทั้งระบบตามในปี 2552 โดยให้ท่อและชาวบ้านเป็นคนวางเอง แต่เครื่องสูบน้ำมีไม่เพียงพอ และพบว่าท่อที่วางหลายแห่งแตกหรือใช้ไม่ได้จริง
2554	อบจ. ไม่ยกเครื่องสูบน้ำกลับเหมือนที่ผ่านมา ให้ชาวบ้านดูแลเองทั้งเรื่องการใช้ เติมน้ำมัน และอื่นๆ
2555 (ปัจจุบัน)	จำนวนการถือครองที่ดินในสองตำบลไม่ถึง 100 ไร่ จำนวนหน่อไม้ที่เคยหาได้ลดลงมากจนน่าใจหาย

แม่นาง คูชีวิตพอดิน เริ่มตั้งแต่ 2519 ก็เข้ามาใช้ประโยชน์จากพื้นที่ที่ทามแล้ว ที่เป็นพื้นที่ตั้งแต่โบราณ โดยที่พ่อแม่มาจับจองไว้ให้ แม่นางเล่าว่าสมัยก่อนเสียมยังไม่มีต้องใช้ไม้ยาวๆ มาทำเป็นเหมือนเสียมไม้บ้านคันทนา สมัยนั้นในน้ำยังเอาเสียมไม้ชุดได้ เสียมไม้แบบนี้ใช้ไม้เนื้อแข็งในการทำ เช่น ต้นเสียว ต้นหัวลิง ไม่ใช่เหล็กมาทำเพราะถ้าเป็นเหล็กดินจะติด ทำแบบนี้มาตั้งแต่รุ่นพ่อแม่

พ่อใจ เข้ามาใช้ทามสองรอบ รอบแรกก่อนเพลงผู้ใหญ่ลี 2504 ครั้งแรกตั้งแต่รุ่นพ่อแม่ ประมาณ 80 กว่าปีที่แล้ว มาทำนาแซง⁷ ทำนาริมบึง ช่วงเพลงผู้ใหญ่ลีเร่ปอดังคนก็เลิกทำนาแซงเพราะหันไปทำไร่ปอ กัน นาทามร้างมีสภาพผิขึ้นรก แต่ยังมีคนปล่อยวัวควายมาหากิน วิธีการคือปล่อยวัวควายตั้งแต่ปากบึงให้เข้ามาหากินในทามเอง เย็นก็มารอรับกลับที่ปากบึงเหมือนเดิม วัวควายก็จะกลับมาเองทุกวัน ช่วงนั้นทามเป็นแค่ที่ตกกล้าเพราะยังมีน้ำอยู่ ตกกล้าในส้อมแล้วเอาไปดำนาโคก พอไร่ปอหมดในช่วงประมาณ 2520 คนทยอยกลับมาทำนาแซงในทาม คนมาทำนาปรังก็เริ่มเยอะ จึงมาจับจองนากันมาถางมาแย่งกัน

เมื่อก่อน ประมาณ ปี พศ. 2526 พ่อใจและชาวบ้านที่ทำนาแซงในทามมีความเป็นเจ้าของที่นา โดยวิธีการจับจองมาพักค้างที่เอาไว้ อย่างเช่น เวลาหาปลาเอาเรือมาจอดพักที่กกกระโดน ก็ถางไว้ พ่อใจมาเรื่อยๆ ใครไปใครมาจะเรียกว่าทำพ่อใจ ถ้าเป็นท่าที่ใครจอดเรือก็เป็นของคนนั้น หากทำนาตรงไหน คนก็จะรู้ว่าที่ตรงนั้นเป็นที่ดินของคนนั้น โดยไม่ได้มีเอกสารสิทธิ์ตามกฎหมาย ช่วงที่รัฐบาลเปิดให้มีการอ้างสิทธิ์โดยเอกสาร พ่อใจไม่ทราบว่ามีมีการออกเอกสาร

⁷ นาแซง คือ การทำนาในช่วงทาม ดินริมน้ำมูลมีความอุดมสมบูรณ์จากการพัดพาเนื้อดินและปุ๋ยธรรมชาติจากพื้นที่ต่างๆ

รูป/ การทำนาแซง พื้นที่ทาม ติดแม่น้ำมูล

พ่อใจและพ่อดิน ที่ดินของนายทุนจะยาวไปถึงปากบึงมะแลง ตอนนี้เอกสารสิทธิ์ในที่ดินที่กล่าวถึงว่าปลูกยูคาลิปตัสออกเป็น นส.3 แล้ว ประมาณ 2,000 ไร่

พ่อใจเห็นเอกสารจากการที่นายทุนเจ้าของที่ดินนำเอกสารสิทธิ์มาคุยกับพ่อใจเรื่องเขตแดน จำได้ว่าเป็น นส.3 เพราะเห็นนายทุนเจ้าของที่ดินนำยูคาลิปตัสมาลงช่วง พ.ศ. 2526-2527 ตอนนั้นไม่รู้ว่าเป็น โฉนดเรียบร้อยหรือยัง ตอนนั้นที่เราเห็นเป็นนาแซงคือเค้าขายให้นายทุนไปแล้วแต่ยังทำนาแซงต่อไปได้ แต่ต้องทำสัญญาไว้ เป็นสัญญาเช่าแต่ไม่ได้จ่ายเงินเค้ากลัวว่าเราจะเอาที่เค้า เช่นไปรอบเดียว เค้าให้ไปเซ็นเช่าที่ประมาณปี 2536-2537 จึงก็ไปทำสัญญากับเขาไว้

พ่อใจกับแม่นางยังมีที่ทำนาแซงของตัวเองในทาม ไม่ยอมขาย ที่ที่เป็นสองน้ำก็ไม่ใช่สองน้ำ แต่เป็นที่ของเขาด้วย สาเหตุมาจากนายหน้าไปเอาที่เค้า ตอนแรกเค้าเอาแต่ที่โนน ที่เป็นสองน้ำเค้าไม่เอา แล้วนายหน้าไปโกงหาที่ดินจึงไม่ครบตามจำนวน เมื่อเจ้าหน้าที่มารังวัดที่ดินจึงรวมเอาที่หอมที่โนนไปหมด แต่สัญญากักระบุว่าที่ดินไม่ได้มีแต่บึงซี ขณะที่กุดแห้ง กุดเค็มหอมถูกรวบลงไปในเอกสารสิทธิ์ทั้งหมด ไม่เหลือกุด เหลือเพียงบึง

พอใจไม่ได้จ่ายภาษีที่ดิน ที่ดินที่พอใจบอกว่าของแกก็ยังไม่มีใบอะไร ไปขอสิทธิหลายครั้งฝ่ายรัฐก็ออกให้ไม่ได้ ที่ดินของพอใจไม่ใช่ที่สาธารณะ เพราะเข้ามาจับจองตั้งแต่พร้อมตั้งบ้านปลูกมะละแงเลย แม่นางบอกว่าเพราะไม่มีใครขอเอกสารสิทธิ์ด้วย ประกอบกับพอใจไปทำงานต่างประเทศ “ถ้ามาเดินตามกันเค้าพอจะได้โฉนดเลย” แม่นางได้โฉนด ปี พ.ศ. 2519 แม่นางได้โฉนดที่ดินตรงโนน แต่ที่ฮ่อมยังไม่ได้ เจ้าหน้าที่บอกว่าน้ำท่วมที่ตรงโนนเลยออกโฉนดให้ไม่ได้ ตอนนี้น้ำท่วมอยู่จึงไม่ได้เหมือนกัน

ผู้ใหญ่บ้านบ้านพอใจมีคนหนึ่งผู้ใหญ่บ้านมีบอกว่าไม่ต้องออกโฉนดน้ำท่วม ตอนนี้อยู่เสียชีวิตแล้ว แสดงว่าถ้าเทียบการถือครองที่ดินเป็นเปอร์เซ็นต์เราถือครองที่ดินน้อยมาก ทั้งสามมีรวมกันไม่ถึงร้อยละ จากที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์อะไรเลย ต่อมา มี สปก. แล้วเป็น นส.3 กับเป็นโฉนด ที่นายทุนล่อลวงใหม่ๆ มีหลักโฉนด แปลว่าเขามีเงิน เส้นใหญ่ เขาซื้อได้แล้วเขาสามารถทำได้เลย ที่ดินของชาวบ้านอยู่ในทามบริเวณที่เราพอจะยืนยันได้ว่าที่ดินเป็นของใคร แต่ไม่รู้หมดทั้งสาม คนที่มีที่ดินหลายที่ก็ไม่ได้โฉนดทั้งหมด เพราะบางพื้นที่สาธารณะแต่เรามาใช้ประโยชน์ตั้งแต่รุ่นพ่อแม่

ปัจจุบันที่ดินที่มีโฉนดโดนนายทุนกว้านซื้อไว้หมดแล้ว เฉพาะคนในฮ่อมฮ่อมที่มีโฉนดจริงๆ มีแค่ 3-4 คน ส่วนใหญ่เป็นของนายทุนกับที่สาธารณะประโยชน์ เมื่อก่อนประมาณ 8-9 ปีที่ผ่านมา ราคาที่นายทุนซื้อที่ดินประมาณไร่ละ 20,000 บาท ตอนนี้อาจประมาณขายไร่ละ 50,000-60,000 บาท/ไร่ ที่ราคาไม่สูงมากเพราะที่เป็นที่น้ำท่วม

ชาวบ้านอีกท่าน **พ่อดง** ที่ได้พูดคุยเกี่ยวกับเรื่องการถือครองที่ดิน ได้ให้ข้อมูลว่า ที่ดิน 600 ไร่เศษเคยเป็นที่ดินของชาวบ้านที่มีการจับจองโดยชาวบ้าน เปลี่ยนเป็นโฉนด และขายให้นายทุนในที่สุด นายทุนเคยให้ชาวบ้านเช่าพื้นที่เพื่อทำนา ปัจจุบันมีการกั้นด้วยรั้วรวดหนาม แต่นายทุนยังไม่มีการทำประโยชน์อย่างเป็นทางการ ชาวบ้าน

โดยสรุปแล้ว

ชาวบ้านที่อยู่ดั้งเดิมมาในพื้นที่ตำบลท่าช้างและตำบลบึงมะแง เข้าไม่ถึง (non access to) การขอเอกสารสิทธิ์ที่ดินทำกินตามที่รัฐบาลได้ให้สิทธิ นอกจากนั้นยังมีการขวยโอกาสของผู้ที่เข้าถึงข้อมูลข่าวสารและการติดต่อกับทางราชการ จึงทำให้คนที่ขอเอกสารสิทธิ์ได้เป็นนายทุนและ/หรือนักการเมืองท้องถิ่นที่ทราบข้อมูลข่าวสาร แต่กลับไม่ได้ใช้ประโยชน์พื้นที่อย่างแท้จริง

แม้ในความเป็นจริงทั้งในเชิงกฎหมายและสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชน พื้นที่ที่ออกโฉนดแล้วและเป็นกรรมสิทธิ์ของนายทุนไม่สามารถเรียกร้องคืนกลับมาสู่คนในชุมชนได้ ตามที่ชาวบ้านหลายท่านในชุมชนกล่าวคือ คนที่อยู่และทำกินในผืนดินผืนน้ำไม่ได้มีสิทธิตามกฎหมายทั้งหมด และสิทธิในการทำกินต้องคงไว้ (access to use right) ขณะเดียวกันก็ต้องรักษาพื้นที่สาธารณะให้คงอยู่ ป้องกันไม่ให้มีการบุกรุกเพิ่มเติมทั้งจากชาวบ้านและนายทุนดังที่ผ่านมา นอกจากนั้นการเปลี่ยนโฉนดที่ดินในชุมชนน่าจะจำกัดให้อยู่ในมือคนท้องถิ่น หรือคนในชุมชน ไม่อยากให้ขายให้ “คนอื่น” ที่ก่อให้เกิดการทำลายพื้นที่

ทาม: ป่าแห่งชีวิต

พื้นที่ทามเป็นพื้นที่รับน้ำในช่วงหน้าฝน น้ำจะเข้าท่วมทามจนแทบไม่เหลือพื้นดินกลายเป็นแอ่งรับน้ำขนาดใหญ่ หรือเป็นพื้นที่รับน้ำ นอกจากนั้นพื้นที่ทามยังมีลักษณะพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการวางไข่และอนุบาลของสัตว์น้ำ นอกจากการทำนาเพื่อให้ได้ข้าวเอาไว้กินตลอดปีมีเหลือจึงนำออกขายแล้ว การหาปูปลากุ้งหอย จัดเป็นฐานอาหารที่สำคัญที่เป็นทั้งแหล่งอาหารและรายได้หลักอีกประการหนึ่งของครอบครัว

แหล่งน้ำให้อาหาร

ชาวบ้านฮ่องอ้อใน ต.ท่าช้าง ชาวบ้านในหมู่บ้านยึดอาชีพการหาปลาและสัตว์น้ำอื่นๆ เป็นหลัก รายได้หลักจึงมาจากการจับปลา โดยเฉพาะในช่วงประมาณเดือนพฤษภาคมถึงเดือนกรกฎาคม จะเป็นเวลาที่ชาวบ้านฮ่องอ้อจะมีรายได้มากที่สุด เพราะเป็นช่วงที่ปลาจากแม่น้ำโขงวน้ำขึ้นมาวางไข่ ช่วงนี้ชาวบ้านที่มีอาชีพหาปลาจะมีรายได้ประมาณวันละ 1,000 – 2,000 บาท ชาวบ้านที่อพยพไปทำงานต่างถิ่นจะกลับมาบ้านในช่วงนี้เพื่อมาจับปลา (สายรุ้ง สิงห์เรือง, 2551)

“...คนที่มีอาชีพหลักหาปลา คือหาปลาเป็นประจำ มีรายได้จากปลาเป็นกอบเป็นกำ แต่พวกที่ไม่หาประจำคือเดือนหนึ่งจะลงหาปลาประมาณ 5-6 วัน หลังจากนั้นจะไปทำงาน พอช่วงถึงหน้าทีปลามีจำนวนมาก คือประมาณเดือนพฤษภาคมถึงเดือนกรกฎาคม ก็จะกลับมาหาปลาอีก บางครั้งมีรายได้วันละ 5,000 – 6,000 บาทก็มี...”

(สัมภาษณ์พ่อนาย, 27 พฤษภาคม 2550)

นอกจากความหลากหลายของนิเวศที่เป็นแหล่งอาศัยและขยายพันธุ์ของสัตว์น้ำจะมีความหลากหลายแล้ว ชนิดของปลาที่พบในแม่น้ำมูลและแหล่งน้ำในพื้นที่ยังมีความหลากหลายมากด้วยเช่นกัน “แต่ก่อนปลาเยอะ หาง่าย เอามอง^๘ไปจับก็ได้แล้ว” เป็นประโยคที่เราได้ยินจากคนเฒ่าคนแก่ในพื้นที่เป็นประจำ จะเห็นตัวอย่างความหลากหลายของพันธุ์ปลาได้จากการประชุมพรานปลา เมื่อวันที่ 1 มิถุนายน 2551 เพื่อสำรวจพันธุ์ปลาในแม่น้ำมูล ร่วมกันระหว่างพรานปลาที่ทำประมงในแม่น้ำมูลบริเวณ ปากน้ำ ท่าช้างและบึงมะแลง ทรัพยากรจังหวัดและโครงการข้าวปลาอาหารอีสานมันยืนพบว่าพันธุ์ปลาในแม่น้ำมูลและแหล่งน้ำสาขาแบ่งเป็นช่วงเวลามีรายละเอียดดังนี้ คือ

พันธุ์ปลา

ในช่วงที่ปลาขึ้นคือจากเดือน เมษายน-เดือนกันยายน ช่วงเดือนตุลาคม ปลาจะกลับลงไปสู่ถิ่นที่เคยอยู่ พันธุ์ปลาที่พบทั้งหมด 93 ชนิดได้แก่ ปลาอีตุ้ม ปลาโจก ปลาจอก ปลาตาโป ปลาหมู ปลาทุม ปลาสล้อย ปลาดำแก้ว ปลานกเขา ปลายอน ปลารากกล้วย ปลาสะแกง ปลานาง ปลากด ปลาตุ้ม ปลาคันธง (คันสะพือ) ปลาแซ่ ปลาตะเพียนทอง ปลาหลด ปลาหอย ปลาควาย ปลาไหล ปลาหลด ปลาเค็ง ปลาเผาะ ปลาชวย (ปลาสวย) ปลาโพง ปลาหางแดง ปลาเกบับ ปลาตอง ปลาช่อน ปลาตอง ปลาชีว (ปลาแก้ว) ปลาคับของ ปลาบึก ปลาไน ปลานิล ปลานวลจันทร์ ปลาอีสกเทศ ปลาโพง ปลาก่า (หมอคี่) ปลาสะรง ปลากักบาน ปลาคุ้ยลอม ปลาเกะกะ กุ้งก้ามกราม ปลาเสือ ปลาสะนาต กุ้งฝอย ปลาป่าน ปลาชี้เหี้ย (ปลากกตหิน) ปลาปากเปลี่ยน ปลาดอกจิว ปลาแกง ปลาพอน ปลาอีสก ปลาจีน ปลาแรด ปลากะมัน (ปลาสะให้) ปลาหมูใบไม้ ปลาอีให้ ปลาช่อน ปลาสลิด ปลาฝัก ปลาขาวมน ปลาชี้โก่ ปลาขบ ปลาเหี้ย ปลาเสือพ่นน้ำ (ปลาตะหม่อง) ปลาเสือตอ ปลาเสือสุมาตรา ปลาโก๋หน้า ปลาปอม ปลาเจ๊ก ปลาสูด ปลาโด ปลาคุณ ปลาเตบ ปลาอีจัน(ปลากะสง) ปลาปู ปลาหมากแมว ปลาหม้อ (ปลาเพื่องหม้อ) ปลาสูด ปลาสะจัว ปลาปักเป้า ปลาปากโก่ ปลาปากหวด ปลาปากแป ปลาหาง ปลาโก้ม ปลาเอน (อีสกให้) ปลาเซื่อม ปลากัง ปลาหมัด ปลากัด

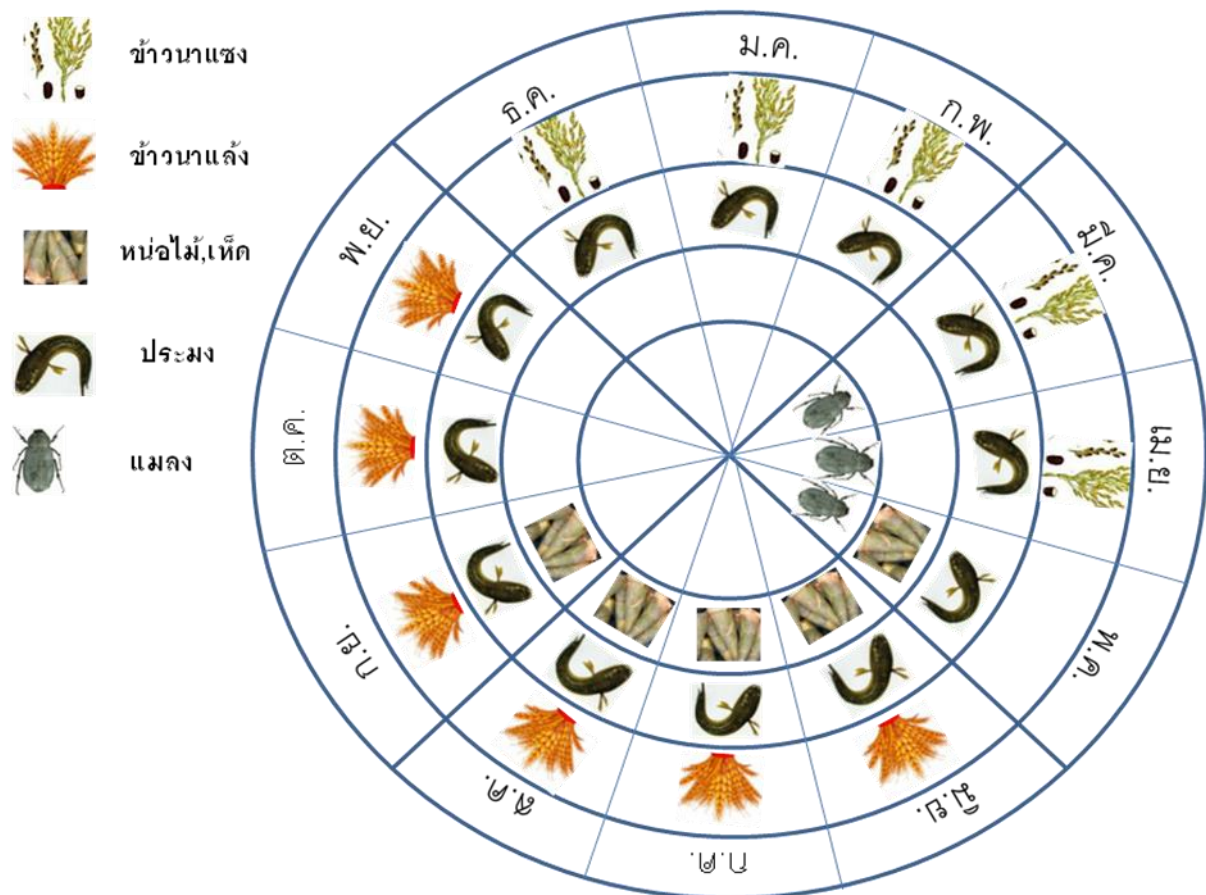
นอกจากปลาแล้ว ยังพบหอยที่พบในแม่น้ำมูลมีทั้งหมด 11 ชนิด ได้แก่ หอยกาบกว้าง หอยสนบก หอยหอน(หอนงอน) หอยทราย หอยจูบ หอยเล็บม้า (หอยจันนาง) หอยหวาย หอยเค็ง หอยบั้ง(หอยโข่ง) หอยขี้เกตุ้ย หอยหิหมู

^๘ อุปรกรณ์หาปลาที่คล้ายกับอวน ชาวบ้านจะปล่อยให้ลอยตามน้ำดักปลา ยาวประมาณ 20 เมตร ถ่วงด้วยลูกตะกั่วหรือวัสดุอื่นๆ เพื่อดักปลา และจากนั้นเก็บปลา

ไหของกิน เดี๋ยวของใช้

ตำบลบึงมะแล้งทั้งตำบลใช้ประโยชน์จากทามคือทำนา หาฝื่อ⁹ ฝั่งทำซ้างก็ทำนาหาฝื่อ หาหน่อไม้ เช่นเดียวกันแต่หาคนละฝั่งตำบลกัน อย่างฤดูฝนได้ประโยชน์จากทามคือหน่อไม้ ปลา เห็ด หอย ฤดูหนาว ช่วงน้ำกำลังลม ได้ปลาจำนวนมาก ฤดูแล้ง หาแมลง

วงจรชีวิต “ทาม”

ตั้งแต่สมัยพ่อแม่ของชาวบ้านท่านหนึ่งมา ประมาณ 40-50 ปี “ทาม” คือลงมาเลี้ยงควาย หาปลา ทำนาแซง แต่ก่อนปลามีปริมาณและจำนวนเยอะมาก เพียงนำฟางลงไปปล่อยก็ได้ปลามากมายแล้ว เมื่อก่อนไม่มีตลาด พอหาปลาได้มาก ก็ไม่รู้จะนำไปทำอะไร ขายที่ไหน เมื่อก่อนต้องหาบเดินกลับบ้าน เพราะยังไม่มีถนน ทางเดินเป็นแค่ทางเล็กๆ มีแต่ป่าหน่อไม้ ป่าห้วยลิง ป่าโจด กว่าถึงบ้านก็ไกล ไหล่ไม่มี จึงทำปลาร้าได้จำกัด

⁹ ฝื่อ คือ พืชชนิดหนึ่งที่ใช้สำหรับการจักสาน ลักษณะคล้ายต้นกก ขึ้นอยู่ในพื้นที่น้ำท่วมไม่สูงมากนัก

เมื่อก่อนชาวบ้านไม่เคยเจ็บป่วย ไม่เคยเป็นอะไร ไม่สบายก็มีแต่ปวดท้อง ท้องเสีย เป็นไข้ หากเจ็บป่วยก็ใช้สมุนไพรรักษา ตั้งแต่สมัยพ่อแม่ของพ่อใจ แม่นาง มา ทาม คือลงมาเลี้ยงควาย หาปลา ทำนา แข่ง แต่ก่อนปลามันเยอะมากขนาดเอาฟางลงไปล่อก็ได้ปลา และแต่ก่อนไม่มีตลาดหาปลาได้มากมาย ก็ไม่รู้จะเอาไปทำอะไร แรกแต่ก่อนต้องหาบเดินกลับบ้าน แต่ก่อนยังไม่มีถนนเป็นแค่ทางเล็กๆ มีแต่ป่าหน่อไม้ ป่าห้วยลิง ป่าโจด กว่าถึงบ้านก็ไกล ไห้ก็ไม่มี ทำปลาร้าได้จำกัด

ป่าทามมีหน่อไม้จำนวนมาก หน่อไม้มีตั้งแต่เดือน 5 เดือน 6 ในฤดูฝน ไปถึงกันยายนแต่ก่อนไม่ได้หากินหาขายหาพอกำหน่อไม้ล้มได้ให้เดียวก็พอ หน่อไม้ที่มีเค้าเรียกไผ่ป่า มีหนามเยอะ ถ้าวันไหนมาหาได้ประมาณ 20 กิโลกรัม มีคนหาเยอะ พวกหาขายบางคนก็ได้ 19-20 กิโลกรัม ถ้าหากำหน่อไม้ล้มก็ได้ประมาณ 9-10 กิโลกรัมเท่านั้น หน่อไม้จะปอกเปลือกจากในป่ามาเลย ถ้าเป็นหน่อรวมเปลือกน่าจะได้ประมาณ 60 กิโลกรัม วิธีขายเราจะเอาไปทำเป็นกระสอบ @10 กิโลกรัม ขายยกกระสอบไปเลย ราคาขึ้นอยู่กับว่าวันไหนที่ตลาดมีของเยอะไหม ถ้าเยอะราคาจะถูกลง ราคาจะอยู่ที่ กก. ละ 12-15 บาท แบบต้มแล้วนะ ถ้าทำหน่อไม้ล้มเก็บไว้กิน ครอบครัวหนึ่งจะทำเก็บไว้กินประมาณ 1 ไร่ต่อครอบครัว

ตอนนี้ยังมีป่าหน่อไม้ให้หาแต่ไม่ได้เยอะเหมือนเมื่อก่อน แต่ก่อนมีตั้งแต่ปากบุงเข้ามา ตอนนี่คิดว่าป่าหน่อไม้เหลือไม่ถึงครึ่งของแต่ก่อน ร้อยต้นเหลือไม่ถึงสามสิบต้น ลดลง 70 % ไผ่ นอกจากหาเป็นหน่อไม้แล้วเราใช้ประโยชน์อย่างอื่นได้อีก จักตอก สานช่อง สานกระบุง กระจาด หวด

จากการสำรวจในเบื้องต้นพบพืชพันธุ์ที่ชาวบ้านใช้เป็นอาหาร ทั้งพืชน้ำและพืชบก 41 ชนิด ได้แก่ ผักคะฉาง (ผักสะคาม) ใบย่านาง ผักกระโดนบก ผักกระเดา ผักกระโดนน้ำ ผักติ้ว ผักชีน้ำ ผักบู่ ผักพาย ชีเหล็ก หน่อไม้ ผักหมาว้อ ยอดมะม่วงหิมพานต์ เปื่อย เม็ก หนามบกจับ ใบอีเทิน ใบลุมพุก ใบโม่ง หัวลิง ชะอม ผักกาดฮอ ผักตบชวา ผักกุ่ม ผักกะตง ดางส้ม ผักไผ่น้ำ ผักจ่าง หมากใต้ใบ มะกอกน้ำ บี้บกั้ง ใบหว้าชมพู ผักกูดง้อง กางฮู ผักเบ็ด บักอึก บักแข้งขม ผักย่านาง นมฤๅษี มะเขือคีน รวมถึงเห็ดในฤดูฝน เราสามารถพบเห็ดเหิงตามได้ง่ายในต้นฤดูฝน ชาวบ้านที่เดินออกจากทามจะมีเห็ดชนิดนี้ติดมือกลับไปทำอาหารกันแทบทุกคน

ผักกะตง

ผักกางฮุง

ดาวส้ม

บีบักกิ้ง

นอกจากนั้นยังพบพืชที่สามารถใช้เป็นยาสมุนไพรจำนวน 11 ชนิด ได้แก่ เถาวัลย์เปียง ต้นหมี่
ไมยราบหรือผีหมอบ แพงพวย เถาขี้กา ดอกชิง งวงช้าง (หญ้าหนวดแมว) ผักกุ่มน้ำ ผักกาดฮอ ยอดน้ำ ยอด
ทาม บวบขม เสี้ยวใหญ่ เสี้ยวน้อย ผ้าน้ำ ปาน เบน ตาปวง ตาไก่ ดอกไธ

เถาขี้กา

บวบขม

ความหลากหลายของพันธุ์พืชชี้ให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ที่มีความหลากหลายของชนิดพันธุ์พืช
ซึ่งยังไม่รวมพันธุ์พืชสำหรับใช้สอยที่ไม่สามารถนำมาเป็นอาหารได้อีกหลากหลายชนิด ลักษณะพันธุ์พืชที่
พบมีทั้งไม้ยืนต้น ไม้พุ่ม ไม้หนาม ไม้เลื้อย พืชน้ำ

แม้ว่าทามจะมีการเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่ที่สูงมากของแต่ละฤดูกาลในหนึ่งปี คือมีทั้งแล้งและน้ำ
ท่วม แต่ชาวบ้านก็สามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ในพื้นที่ได้ทั้งหมดทั้งปี เช่น การทำนาแซง มีพันธุ์ข้าว
พื้นบ้านที่เคยปลูกในพื้นที่ เป็นข้าวดอกหรือข้าวระยะสั้นเป็นหลัก ตัวอย่างเช่น อีเตี้ย จานมัย อีก้อน คำต่าง
อีตม ข้าวใหญ่ เหลืองแก้ว อีแก้ว อีโป๊ะ เป็นต้น ปัจจุบันเรายังพบพันธุ์ข้าวพื้นบ้านในทาม ที่ยังปลูกและเก็บ
รักษาพันธุ์ไว้ เช่น ข้าวหอมทุ่ง อีเตี้ย หอมสามกอ ดอกขาว ดอกหอม สันป่าตอง ลั่นก ก่ำดอก อีตม เป็นต้น โดย

ส่วนใหญ่ข้าวที่ปลูกในทามจะเป็นพันธุ์ข้าวเบาหรือข้าวระยะสั้นเป็นส่วนใหญ่ อายุข้าวจะประมาณ 4-5 เดือน เพื่อให้ทันเกี่ยวก่อนฝนตกและน้ำหลาก

นอกจากการทำนาและปลูกผักแล้วชาวบ้านยังทำเครื่องใช้ในครัวเรือนเอง เช่น การหาฝื่อมาสาน เสื่อ การใช้ไม้ไผ่มาทำเครื่องจักสาน เช่น จักตอก สานช่อง สานกระบุง หวด เป็นต้น

รูป ปลูกผักและเตรียมทำนาในทาม

ช่วงเดือนธันวาคมถึงเดือนเมษายน รายได้ส่วนใหญ่ของคนที่เข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ทามคือ การหาไข่มดแดง หาได้เฉลี่ยคนละ 2 กิโลกรัม ในหน้าแล้งเก็บของขายจากทาม เช่น น้ำผึ้ง แมงกีนูนตาเมา แมงกีนูนแดง หอยจูป ผักบุ้ง ผักพาย กระโดนน้ำ ผักติ้ว เป็นต้น เลี้ยงวัวเลี้ยงควาย ชาวบ้านจากหมู่บ้านรอบๆ ทามจะนำวัวควายมาปล่อยเลี้ยงไว้ในทาม ตกเย็นก็ด้อนเข้าคอก

หน้าฝนเก็บเห็ด หาปลา เก็บหน่อไม้ โดยหน่อไม้จะเริ่มมีตั้งแต่เดือน 5 พฤษภาคม หรือเดือน 6 มิถุนายน ในฤดูฝน ไปจนถึงเดือนกันยายน เป็นหน่อของไผ่ป่า จำนวนหน่อไม้ที่หาได้ในแต่ละวันต่อคนแบบไม่ปลูกเบญจรงค์จะอยู่ที่ประมาณ 60 กิโลกรัมต่อคน วิธีการขายจะปอกเปลือก ต้มและแบ่งเป็นกระสอบ

น้ำหนักกระสอบละ 10 กิโลกรัม โดยขายส่งเป็นกระสอบ ราคาขายจะขึ้นอยู่กับปริมาณหน่อไม้ที่มีขายในตลาด ถ้าวันนั้นหน่อไม้ในตลาดเยอะ ราคาขายก็จะถูกลง เฉลี่ยราคาขายจะอยู่ที่กิโลกรัมละ 12-15 บาท

ความเปลี่ยนแปลง พื้นที่ทามเปลี่ยนไป

ทาม คือ พื้นที่น้ำท่วมถึงและน้ำลง คือ น้ำท่วมแปลงกล้า ตั้งแต่ปี 2552-2554 ระดับน้ำขึ้นลงอย่างกะทันหัน และระดับน้ำไม่สามารถทำนายได้เหมือนที่ผ่านมา เช่นน้ำสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว เป็นต้น เนื่องจาก 2 ปี หลังจากเขื่อนปากมูลสร้างเสร็จ ระดับน้ำยังคงปกติ คนยังคงทำนาแซง หรือนาที่ทำในช่วงทาม ฤดูแล้ง นาปลง ปีหลังๆ

โดยในปีที่ผ่านมา น้ำขึ้นน้ำลง ตอนน้ำขึ้นมันค่อยขึ้น พอเหื่อนน้ำฝนตกเยอะน้ำก็ค่อยๆ ขึ้น เวลาลงก็ค่อยๆ ลง เดิวนั้นไม่เป็นเช่นนั้น พอตอนขึ้นมันขึ้นปุ๊บปั๊บ พอจะลงแค่ถอนหายใจมันก็ลงไปเลย แต่ก่อนเราสังเกตว่าน้ำจะเยอะไม่เยอะ เช่นปีมะน้ำจะเยอะ หรือปี 2540 เห็ดเหิงทามออกดอกจำนวนมาก น้ำไม่ท่วม ปีที่เห็ดไม่ค่อยออกน้ำท่วม ปีไหนแมงทับเยอะน้ำไม่ท่วม ปีที่แมงทับน้อยหรือไม่มีเลยน้ำก็ท่วม หรือถ้าเต่าข้ามไปทางโนน น้ำจะเยอะ แต่เดิวนั้นไม่ได้แล้ว ปีที่น้ำขึ้นๆ ลงๆ ไม่เป็นปกติเกิดขึ้นตั้งแต่เขื่อนปากมูลสร้างเสร็จ 2 ปีแรกที่สร้างเขื่อนยังไม่ผิดปกติ คนหลังไหลเข้ามาทำนาแซง แต่หลังจากนั้นระดับน้ำก็ไม่เป็นปกติอีก ปีหลังนี้เอง ประมาณ 3 ปีก่อน ต้องพายเรือเกี่ยวข้าว เพราะไม่มีสัญญาณใดน้ำก็ขึ้นมาท่วม แต่ก่อนควัด¹⁰ คลองสองปีนี้ได้ควัด นาแซงตรงนั้นไม่ได้ทำเพราะน้ำมันขึ้นๆ ลง ๆ

การอยู่อยู่ในทาม หรือหากไม่ได้ใช้ทามแล้วจะทำอย่างไร ไม่มีทางเป็นไปได้ เพราะไม่รู้จะไปทำอะไรคงได้แค่รับจ้างรายวันได้แค่นั้น หาปลาในฮ่อมก็คงจะเข้าไปหาไม่ได้ เพราะหากเป็นที่ดินของคนนอก ชุมชนไปแล้วก็คงทำไม่ได้ การมีชีวิตอยู่ในทามไม่ได้ลงทุนเยอะ ถ้าต้องไปทำอะไรเหมือนเค้าใช้ปุ๋ยเหมือนเค้าต้องไปหาเงินซื้อปุ๋ยก็คงตายเหมือนเดิม พอใจกล่าวว่า

“... แล้ว เรามีชีวิตอยู่ในทามไม่ได้ลงทุนเยอะ ถ้าต้องไปทำอะไรเหมือนเค้าใช้ปุ๋ย

เหมือนเค้าต้องไปหาเงินซื้อปุ๋ยก็คงตายเหมือนเดิม...”

¹⁰ ควัด คือ การนำดินขึ้นจากการที่ดินไหลลงไปที่สระสมในแหล่งน้ำ เพื่อให้ น้ำระบายได้ง่ายมากขึ้น

หน่อไม้ที่มีในป่าทามพวกนี้ขยายพันธุ์ไม่ได้ คือถ้าจะให้มันโตต้องไปปลูกในที่ตัวเอง ปลูกไม่ยากแต่ต้องรักษามันไว้ให้ได้ แต่อยู่ที่นี่ห้ามกันไม่ได้คนก็เข้าไปหาเหมือนเดิม ต่างคนก็ต่างหา กอไผ่ที่มีไหนเค้าก็ไปหากันได้ทุกกอ ถึงแม้ว่าจะอยู่ในที่ของเรา ถ้าเป็นกอไผ่ป่า ถ้ากอไผ่อย่างอื่นก็พอปลูกได้ แต่ดินทามกับหน่อไม้มันขึ้นได้ดีจริงๆ

อุปกรณ์ที่ใช้ในบ้านที่เป็นเครื่องจักสาน แต่เดิมนี่คนใช้น้อยลง แต่ก่อนไม่ได้ซื้ออะไรแต่ก็ไม่ได้มีเงินเยอะเหมือนกัน แต่ก่อนมีกระต่าย กระแตให้จับกินได้ เดิมนี่ไม่มี ทำปลาร้าได้ทุกเวลาที่หาปลาได้ ตอนน้ำขึ้นหรือน้ำลด แต่ก่อนมีตลอดตอนนี้ไม่มีแล้ว แต่ก่อนไม่ได้ทำเยอะเพราะทำกินอย่างเดียว ทำแค่ 2 ไหก็พอกินทั้งปี

หากหาปลาเยอะก็ไม่มีให้ไว้ใส่ แล้วมีกันทุกคนเลยไม่มีใครขอใคร แต่ตอนนี้เขาไม่ทำกันเขาบอกว่าซื้อกินก็ไม่มาก ปลาที่ใช้ทำปลาร้าทำได้ตั้งแต่ตัวเล็กเท่าปลาชิว หน้าแล้งหาปลาที่บุง หน้าฝนหาได้ทั่วไปไม่มีที่ไหนที่เราอนุรักษ์ไว้ เวล่าน้ำเยอะมันจะเยอะไปหมด แล้วไม่ใช่ว่าจะหาได้ทุกที่ บางครั้งหาได้ที่ตรงนี้หาได้สองสามวันมันก็เปลี่ยนที่ แต่ก่อนไม่มีมองหลักยังหาปลาได้เยอะ ตอนนี้ไม่มีมองหลักยังหาไม่ค่อยจะได้ ตอนนี้คนจับปลาจำนวนมาก เครื่องมือในการจับทันสมัยมากขึ้น คนจับไม่เลือกขนาดปลา เพราะขายได้ตั้งแต่กึ่งขึ้นมา ตอนนี้คนหาปลาในทามไม่ได้เยอะขึ้นแต่หาได้ปริมาณปลาเยอะขึ้น

นอกจากนายทุนมาซื้อที่แล้วปัญหาที่เจอคือน้ำท่วม แต่ก่อนไม่ท่วมปีต่อปี 4-5 ปีท่วมครั้ง ตอนนี้ท่วมปีต่อปีเลย แต่ก่อนยังพอทำนาได้ แต่ตอนนี้เสียอย่างเดียว คือผลกระทบมีหลายอย่าง เช่น เมื่อก่อนใส่ข้าวอีดี่ จานมัย อีก้อน ดำด่าง อีตม ขาวใหญ่ เหลืองแก้ว อีแก้ว อีโป๊ะ พวกนี้เป็นข้าวดอก พวกข้าว กข. มาช่วง 2517 ปี 21 ได้กินนางนวล จานมัย อยู่ แต่น้ำท่วมตายหมดปีต่อมามีหลวงเอาข้าวมาช่วยเหลือต้องใช้ข้าวหลวง แต่ก่อนเราทำนาแข่งเรดำไว้แล้วก็ทิ้งไว้เฉยๆ ไม่ใส่อะไร คอยไล่แตงก แต่โรค แต่ก่อนนาไม่ใส่อะไรก็งาม แต่ก่อนทำข้าวไม่เยอะเท่าตอนนี้ ข้าวอายุสามเดือนกว่า ตอนฝนเลี้ยงควายแถวนี้เหมือนกัน ดำนาไปเอาควายไว้ที่โคกเขา แต่ก่อนทำนาไม่ใส่ปุ๋ยมาใส่เมื่อพ่ออินมาอยู่คือ 9 ปีที่แล้ว แต่กลับมาทำแบบเดิมตอนพ่อใจมาทำแบบอินทรีย์

น้ำขึ้นน้ำลง เมื่อก่อนน้ำขึ้นมันค่อยๆ ขึ้น เวลาลงก็ค่อยๆ ลง ปัจจุบันขึ้นลงปุบปับ ปัจจุบันใช้วิธีการสังเกตด้วยธรรมชาติ เช่น ปีมะ แผลงทับ หรือ ผลผลิตจากเห็ดป่า ไม่ได้เป็นข้อสังเกตได้อีกต่อไป ปีที่น้ำขึ้นลงไม่ปกติเกิดขึ้นตั้งแต่ปากมูลสร้างเสร็จสองปีแรก เมื่อเขื่อนปากมูลยาวเข้าปีที่สามต้องพายเรือเกี่ยวข้าว

เพราะไม่มีสัญญาณใดก็เกิดน้ำท่วม เมื่อก่อนมีการขุดลอกคลองสองปีหลังไม่ได้ทำ ส่วนนาแข่งตรงจุดนั้นไม่ได้ทำเพราะน้ำขึ้นลงแบบไม่สามารถวางแผนเพื่อการทำนาได้

ระบบเกษตร

การเปลี่ยนแปลงระบบเกษตรในพื้นที่ มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะและประเภทของพืชที่แตกต่างออกไป จากการปลูกพืชที่มีลักษณะผสมผสาน โดยบริเวณที่เป็นพื้นที่ต่ำ ลุ่ม ไร่ปลูกข้าว สูงขึ้นมาปลูกผักสวนครัว เช่น พริก หอม แตงกวา ถั่ว ข้าวโพด เป็นต้น บนตลิ่งหรือพื้นที่สูงปลูกไม้ยืนต้น ทำคอกวัวคอกควาย และเลี้ยงแพะอาศัย ลักษณะเช่นนี้เป็นการใช้สภาพพื้นที่ตามในช่วงฤดูแล้งที่ชาวบ้านสามารถเดินทางเข้าออกทางบกได้

ปัจจุบันลักษณะการใช้พื้นที่ได้เปลี่ยนไปเป็นการไถปรับดินให้เสมอกันทั้งแปลงไม่ปลูกตามลักษณะของพื้นที่ มีการปลูกพืชในเชิงพาณิชย์มากขึ้น เริ่มจากการปลูกพืชเพื่อใช้เป็นอาหารในครัวเรือน เป็นการปลูกขยายแปลงเพื่อเป็นรายได้มากขึ้น ขนาดของแปลงที่ใหญ่ขึ้น มีต้นทุนการผลิตจากการใช้สารเคมีมากขึ้น เพราะปีแรกๆ การใช้สารเคมีไม่มากก็สามารถคุมโรคและแมลงได้ แต่ผ่านไปหลายปี สารเคมีที่ใช้ไม่สามารถต้านทานโรคและแมลง ทำให้ต้องใช้สารเคมีที่หลากหลายชนิดมากขึ้นและปริมาณที่เข้มข้นเพิ่มขึ้น นอกจากพื้นที่ที่ปลูกพืชสวนครัวเพื่อการค้าแล้ว ยังพบการเผา ถาง และปรับหน้าดินเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจมากขึ้น เช่น มันสำปะหลัง ยูคาลิปตัส มะม่วงหิมพานต์ เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่ตาม วัดจากป่าไผ่ที่ชาวบ้านเคยหาหน่อไม้ ลดลงมากกว่า 70 เปอร์เซ็นต์ ปริมาณการหาหน่อไม้หาได้ไม่ถึงครึ่งของเมื่อก่อน เมื่อก่อนชาวฮองฮ้อหาหน่อไม้มาต้มขายได้ปริมาณหน่อไม้ต้มเฉลี่ยวันละ 100-1,000 กิโลกรัมต่อวัน ปีหนึ่งๆ จะทำหน่อไม้ต้มได้ประมาณ 2 เดือน เฉพาะหน่อไม้ต้มจะหาได้ปริมาณปีละประมาณ 60 ตัน ต่อจากทำหน่อไม้ต้ม หน่อไม้สวยๆ เกรตดีกว่าจะเป็นหน่อไม้ถุงและหน่อไม้รองลงมาจะนำไปทำหน่อไม้ดองและหน่อไม้ปิ้ง

ระบบนิเวศและการใช้ประโยชน์ในพื้นที่

ลักษณะของพื้นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน เช่น พื้นที่ตาม หรือ พื้นที่ชุ่มน้ำโดยทั่วไป สภาพการขึ้นลงน้ำเป็นไปตามฤดูกาลที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละรอบปี แต่น้ำท่วมครั้งใหญ่ในปี 2521 ที่น้ำท่วมทั่ว

ทั้งภาคอีสาน รวมถึงจังหวัดอุบลราชธานีติดต่อกันเป็นเวลหลายเดือนได้ทำให้หมู่บ้านที่อยู่บริเวณรอบพื้นที่ทาม โดยเฉพาะบ้านฮ่องอ้อ ตำบลท่าช้าง น้ำท่วมติดต่อกันเป็นเวลหลายเดือน จนเกิดการทิ้งบ้านอพยพหนีน้ำท่วมขึ้นไปอยู่ที่อื่น

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2544 เกิดน้ำท่วมติดต่อกันต่อเนื่องหลายปี ชาวบ้านในหมู่บ้านนี้ต้องทำการอพยพข้าวของหนีน้ำขึ้นมายู่บนที่สูง บ้านเรือนและพืชผักที่ปลูกโดนน้ำท่วมเสียหายมาโดยตลอด ความเสียหายที่เกิดขึ้นนอกจากจะทำให้เกิดการอพยพโยกย้ายถิ่นฐานแล้ว ยังทำให้เกิดการอพยพโยกย้ายแรงงานตามมา จะเห็นได้จากคนในชุมชนต้องออกไปรับจ้างทำงานนอกหมู่บ้านกันมากขึ้น

พ.ศ.2533-2537 มีการสร้างเขื่อนปากมูลกันแม่น้ำมูลเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าโดยความรับผิดชอบของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย ปริมาณและจำนวนของปลาแต่ละชนิดที่มีอยู่ในแม่น้ำมูลบริเวณตำบลท่าช้างและบึงมะแลง ช่วงที่ไม่มีการสร้างเขื่อน ปลาธรรมชาติมีมากกว่าร้อยละ ๕๐ แต่เมื่อสร้างเขื่อนแล้วปลาที่เคยมีกลับหายไป ชนิดและปริมาณปลาลดลง รวมถึงสถานะของระดับน้ำที่เปลี่ยนแปลงไปไม่เป็นไปตามฤดูกาลมีผลต่อการเก็บเกี่ยวข้าวนาแซงที่อยู่ในทาม

รูป/ การใช้ชลประทานระบบท่อ

พ.ศ. 2526-2527 ได้มีการด่อนซื้อที่ดินที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์โดยนายทุน โดยที่ไหนที่มีคนจับจองแล้วแต่จับจองแบบไม่มีเอกสารสิทธิ์ใดๆ แล้วเอาไปออกเอกสาร มารู้กันอีกที่เมื่อนายทุนให้ไปชี้เขตพื้นที่ข้างเคียงเพื่อขอออก นส.3 แล้ว ประมาณคร่าวๆ พื้นที่น่าจะราวๆ 2,000 ไร่ และใช้วิธีกำหนดเขตพื้นที่ตัวเองด้วยการปลูกต้นยูคาลิปตัสทิ้งไว้ บางแห่งที่ไม่ได้ปลูกยูคาลิปตัส ชาวบ้านยังสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ในที่ดินในการทำนาแข่งได้แต่ต้องทำสัญญาเช่าแบบไม่ต้องจ่ายเงิน คือทำสัญญาไว้เพื่อไม่ให้ชาวบ้านถือครองในที่ดินนั้น โดยทำสัญญาแค่ครั้งเดียวเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2536-2537 ที่ดินบริเวณที่เป็นร่องน้ำนายทุนก็เอาไปออกเอกสารสิทธิ์ เพราะนายหน้าทำการช่วยกว้านซื้อที่ดินไม่ตรงไปตรงมา โดยบอกเนื้อที่ดินมากกว่าเนื้อที่จริง ขณะนี้นายทุนต้องการซื้อเฉพาะที่ดินที่เป็นเนิน แต่นายหน้าทำให้นายทุนได้ที่ไม่พอเลย จึงต้องออกเอกสารค่อมล้อมน้ำไปด้วย มีบริเวณที่ไม่ได้ออกเอกสารสิทธิ์เป็นของนายทุนแค่บึงชี้ แต่กุดเค็มหรือหอยมได้ออกเอกสารสิทธิ์ไปหมดจนไม่เหลือกุดเลย

ในขณะที่ชาวบ้านที่มีที่ดินติดกับของนายทุนต้องการขอออกเอกสารสิทธิ์แต่จนถึงปัจจุบันยังไม่สามารถขอออกเอกสารสิทธิ์ได้ เนื่องจากเจ้าหน้าที่รัฐอ้างว่าไม่มีหลักฐานการจ่ายภาษีที่ดิน ไม่มีใบเอกสารสิทธิ์ใดๆ แต่เป็นที่ที่ไม่ใช่ที่สาธารณะเพราะมีความชัดเจนจากคำบอกเล่าของคนในชุมชนว่ามีการจับจองที่ดินผืนนี้พร้อมกับการตั้งบ้านบุงมะแลง

โดยภาพรวมแล้ว ที่ดินที่เป็นของชาวบ้านตามเอกสารสิทธิ์และการใช้พื้นที่จริง เมื่อเทียบกับนายทุนแล้วเป็นเปอร์เซ็นต์ที่น้อยกว่ามาก รวมกันแล้วไม่ถึงร้อยละ 10 แต่วิถีชีวิตการทำกินของชาวบ้านก็อยู่กับที่ดินและชุมชนมากกว่าเจ้าของที่ดินตามกฎหมาย

ปัญหาและการถือครองที่ดินในตำบลท่าช้าง

กรรมสิทธิ์ที่ดินมีการเปลี่ยนแปลงหลายรูปแบบ เช่น ในปี พ.ศ. 2495 มีการขึ้นทะเบียน นส. 3ก โดยมีเงื่อนไขว่าผู้ที่จะทำการขึ้นทะเบียน นส. 3ก ได้จะต้องเคยจองจะขอใบ สค. เท่านั้น ผู้ที่ไม่ได้เคยทำการจองใบ สค. ไม่มีสิทธิ์ขอ นส.3 ก แต่ในขณะเดียวกันทั้งการบุกรุกโดยชาวบ้านและนายทุนนอกพื้นที่ มีการปลูกสวนยางในพื้นที่ทาม กินพื้นที่ประมาณ 2,000 ไร่ การปลูกยูคาลิปตัสทิ้งไว้ เพื่อแสดงสิทธิ์ในการครอบครองที่ดิน การปักเขตและล้อมรั้วมากกว่าพื้นที่ครอบครองจริงรุกพื้นที่สาธารณะและป่าใช้สอยของชุมชน

ประมาณปี พ.ศ. 2547 นายทุนเริ่มเข้ามาแสดงสิทธิในพื้นที่ ก่อนหน้านั้นเคยเข้ามาแต่ไม่ได้ใช้ประโยชน์จากที่ดิน นายทุนที่เข้ามามีทั้งเป็นคนจังหวัดอุบลราชธานีเอง มาจากกรุงเทพมหานครจำนวนมากกว่า บางเจ้าของมีที่ดินตลอดริมแม่น้ำมูล ช่วงแรกเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่บางคนเข้ามาใช้ประโยชน์พื้นที่ เช่น การถางที่ ยกเลิกการใช้ชาวบ้านฮ้องฮ้อเช่าที่นา นายทุนที่เวลานั้นปี (พ.ศ.2555) ทำ cupid ล้อมที่ดินและไม่ยอมให้ชาวบ้านเช่าทำนา

สถานการณ์ที่ดินในปัจจุบันบ้านฮ้องฮ้อ ที่ดินที่มีโฉนดโดนนายทุนกว้านซื้อไว้หมดแล้ว คนในหมู่บ้านที่มีโฉนดจริงๆ มีเหลือ 3-4 คน ส่วนใหญ่ที่ดินจะเป็นของนายทุนและเป็นที่สาธารณะประโยชน์ ที่สาธารณะประโยชน์เป็นของหลายหมู่บ้านรวมกัน มีประมาณ 400 ไร่ เพราะที่ดินข้างเคียงบุกรุกเข้าไปเรื่อย ๆ

ที่ดินสาธารณะ

ลักษณะของชุมชนตำบลท่าช้างและบึงมะแล้ง ยังคงเป็นชุมชนที่อยู่กินตามธรรมชาติที่สามารถเฝ้าอยู่เฝ้ากินตามวิถีชีวิต ผืนป่า ผืนนา แหล่งน้ำ ได้อย่างอิสระ เสมือนมีซูเปอร์มาร์เก็ตปลอดสารพิษอยู่ใกล้บ้าน เมื่อก่อนแม้ที่นาและที่ทำกินจะจับจองตามสิทธิการใช้ ต่อมาจึงมีการอ้างสิทธิตามที่รัฐครอบกฎหมายไว้ นอกเหนือจากกรรมสิทธิ์ที่ดินที่รัฐเปิดให้อ้างเอกสารสิทธิในชุมชนแล้ว บริเวณชุมชนและพื้นที่ทามยังมีพื้นที่สาธารณะผืนใหญ่กว่าปัจจุบันตามความจำของพ่อใจและแม่นาง (ปัจจุบันเหลือประมาณ 400 ไร่) พื้นที่หลายแหล่งแม้ทำกิน ชาวบ้านก็ไม่สามารถอ้างสิทธิหรือขอสิทธิตามกฎหมายได้

ที่ดินสาธารณะประโยชน์สมัยก่อนรวมกันหลายหมู่บ้านมีประมาณ 400 ไร่ ตอนนี้อยู่ลดลง เนื่องจากมีการถูกล้ำ การปักเขตแดนกินเข้าไปในพื้นที่สาธารณะของนายทุนและชาวบ้านบางส่วน ผู้ที่มีที่ดินติดกับที่สาธารณะจะปรับหลักเขต เนื่องจากเขตแดนหรือหลักที่ปักไม่มั่นคง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผู้นำ หากผู้นำไม่จริงจังกับการควบคุมพื้นที่ให้พื้นที่สาธารณะยังคงอยู่ ให้ชาวบ้านได้ทำกิน พื้นที่ 40 ไร่ ก็จะเหลือเพียง 20 กว่าไร่

โดยปกติ พื้นที่สาธารณะสามารถเข้าไปหาหน่อไม้หาไข่มดแดงได้ เมื่อประกาศให้พื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ป่าชุมชนเลย เช่น พื้นที่หมู่ 14 ก็ยังเหลือพื้นที่สาธารณะอยู่ เมื่อสองปีที่ผ่านมา ธรรมชาติของต้นไม้ยืนตายหมดโคก ต้องรอให้ต้นไม้ฟื้นตัว เพราะต้นไม้อายุเข้าปีที่ 3 ถึงมีหน่อไม้ ปีนั่นขาดรายได้จากการเก็บหน่อไม้ขาย ทำได้เพียงแค่หาปลากับไข่มดแดง

นอกจากนายทุนมาซื้อที่แล้วปัญหาที่เจอคือน้ำท่วม ก่อนหน้านี้น้ำไม่เคยท่วมปีต่อปีหรือ 4-5 ปีท่วมครั้ง ปัจจุบันท่วมปีเกือบทุกปี เมื่อก่อนยังพอทำนาได้ต่อเนื่อง ได้ข้าวกินตามช่วงฤดูนาแซง ปัจจุบันผลกระทบมีหลายอย่าง จำนวนปลาที่จับได้ก็ลดลง

ข้อเสนอ

- การจัดการผังเมือง อุบลราชธานี โดยเฉพาะในพื้นที่ทาม ต้องทำให้ภาพใหญ่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการจัดการพื้นที่ใช้สอย พื้นที่เกษตร พื้นที่อุตสาหกรรม พื้นที่สีเขียว และอื่นๆ หรืออาจกล่าวถึง “การปฏิรูปผังเมือง” ซึ่งปัจจุบันพบว่าภาพใหญ่ มีการถมดินในพื้นที่ทามเพื่อทำห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ ร้านวัสดุก่อสร้าง และมหาวิทยาลัย

ในประเด็นนี้นักวิจัยมีความเห็นว่า ความผิดพลาดเมื่อครั้งน้ำท่วมภาคกลางและกรุงเทพมหานครในปี 2554 ที่ผ่านมา ทำให้เห็นว่า ทั้งภาครัฐและภาคประชาชนไม่มีข้อมูลเรื่อง การตัดสินใจในการพัฒนาพื้นที่ ที่อยู่อาศัย ที่อุตสาหกรรม ที่ทำกิน ที่เพียงพอในการตัดสินใจพัฒนาประเทศที่ผ่านมา รวมทั้งการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ไม่ได้ตอบสนองการป้องกันน้ำท่วม ซึ่งเป็นรากเหง้าของการขาดกระบวนการแบ่งปันข้อมูลการพัฒนาจากภาครัฐทั้งสิ้น

- องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นทั้ง องค์การบริหารส่วนจังหวัด และ องค์การบริหารส่วนตำบล ไม่มีแผนในการรองรับและองค์ความรู้อย่างเป็นระบบในการจัดการทรัพยากรภาพรวมของท้องถิ่น และเชื่อมต่อไปในระดับประเทศ เห็นได้จาก เมื่อกรรมสิทธิ์ที่ดินเป็นของ “นิติบุคคล” ไม่ว่าจะเป็นชาวบ้าน หรือนายทุน/นักการเมือง การไม่มีแผนจัดการที่ดินที่ชัดเจน ทำให้การถือครองตกไปอยู่กับนายทุนในที่สุด ส่งผลให้ที่ดินทำกินและธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ กลายเป็นสิ่งปลูกสร้างอื่นๆ ที่ไม่เหมาะสมกับสิ่งแวดล้อม
- ชาวบ้านที่อยู่ดั้งเดิมมาในพื้นที่ตำบลท่าช้างและตำบลบึงมะแลง เข้าไม่ถึง (non access to) การขอเอกสารสิทธิ์ที่ดินทำกินตามที่รัฐบาลได้ให้สิทธิ์ นอกจากนั้นยังมีการขวยโอกาสของผู้ที่เข้าถึงข้อมูลข่าวสารและการติดต่อกับทางราชการ จึงทำให้คนที่ขอเอกสารสิทธิ์ได้เป็นนายทุนและ/หรือนักการเมืองท้องถิ่นที่ทราบข้อมูลข่าวสาร แต่กลับไม่ได้ใช้ประโยชน์พื้นที่อย่างแท้จริง

- แม้ในความเป็นจริงทั้งในเชิงกฎหมายและสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชน พื้นที่ที่ออกโฉนดแล้วและเป็นกรรมสิทธิ์ของนายทุนไม่สามารถเรียกร้องคืนกลับมาสู่คนในชุมชนได้ ตามที่ชาวบ้านหลายท่านในชุมชนกล่าวคือ คนที่อยู่และทำกินในผืนดินผืนน้ำไม่ได้มีสิทธิตามกฎหมายทั้งหมด และสิทธิในการทำกินต้องคงไว้ (access to use right) ขณะเดียวกันก็ต้องรักษาพื้นที่สาธารณะให้คงอยู่ ป้องกันไม่ให้เกิดการบุกรุกเพิ่มเติมทั้งจากชาวบ้านและนายทุนดังที่ผ่านมา นอกจากนั้นการเปลี่ยนโฉนดที่ดินในชุมชนน่าจะจำกัดให้อยู่ในมือคนท้องถิ่น หรือคนในชุมชน ไม่อยากให้ขายให้ “คนอื่น” ที่ก่อให้เกิดการทำลายพื้นที่
- การเรียกร้องต่อการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่รัฐในการออกเอกสารสิทธิให้กับประชาชนในชุมชนอย่างเป็นธรรม เช่นเดียวกับที่เจ้าของที่ดินขนาดใหญ่ได้รับ
- ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดสรรทรัพยากรดั้งเดิมไม่สามารถใช้ได้ในปัจจุบันทั้งหมด เนื่องจากมีการแทรกแซงธรรมชาติจาก การสร้าง “เขื่อน” ที่เป็นอำนาจของรัฐ อำนาจในการบริหารจัดการน้ำนี้ไม่เคยแบ่งปัน (share) กับประชาชน เช่น การปิดเปิดน้ำ การควบคุมระดับน้ำ ส่งผลให้ประชาชนไม่สามารถจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้ด้วยตนเองในเชิงปัจเจกและชุมชนที่อยู่กับน้ำ
- การจัดการทรัพยากรน้ำในระดับชุมชน ขาดการเชื่อมต่อกับระบบรวมของชุมชนอื่นๆ เช่น ระบบการจัดการน้ำที่มาจากท่อและเครื่องสูบน้ำ นำมาสู่การใช้น้ำที่เป็นเพียงแค่คนในชุมชนใกล้เคียง ทั้งๆ ที่ก่อนที่จะมีการแยกการจัดการน้ำในระดับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ระบบคลองน้ำสำหรับนาแซงและนาปีเคยเป็นระบบที่เป็นความร่วมมือของคนในชุมชน ต่อมา มีการปรับเป็นระบบเครื่องสูบน้ำที่ต้องใช้น้ำมัน ที่จัดการโดยองค์กรรัฐท้องถิ่น ก็ยังมีความร่วมมือของคนในชุมชนอยู่บ้าง แต่เมื่อรัฐเคยสนับสนุนให้ แล้วตัดการสนับสนุนนั้นออกกลับทำให้ความร่วมมือของคนในชุมชนลดลง ในประเด็นนี้จะเห็นได้ว่า ทางเลือกในการสนับสนุนการพัฒนาขององค์กรท้องถิ่นเองก็ขาดความรอบคอบและลดความร่วมมือของคนในชุมชน ซึ่งยังไม่เห็นทางออกในเชิงการจัดการน้ำในระบบเกษตรว่าจะออกมาในรูปแบบใด

ในประเด็นนี้ จึงต้องการเสนอว่า การทำงานของ อบต. ในการจัดการทรัพยากรน้ำให้ยั่งยืนสำหรับชาวบ้าน จำเป็นต้องมียุทธศาสตร์ความรู้ในการจัดการน้ำทั้งระบบ และฟังความคิดเห็นและการตัดสินใจร่วมกันของคนที่อยู่ในชุมชนจริงๆ มิใช่เจ้าของที่ดินที่มีเพียงชื่อในการถือครอง

- ในประเด็นสิทธิที่ดินบางแห่ง เช่น พื้นที่สาธารณะ ยังคงเป็นประเด็นถกเถียงที่จำเป็นต้องมีการศึกษาเพิ่มเติมว่า รูปแบบของกรรมสิทธิ์ที่ดิน ที่เป็น “สิทธิชุมชน” (Community right) จะเป็นไปได้หรือไม่ อย่างไร เนื่องจากรัฐไทยยังไม่เข้าใจเรื่องสิทธิชุมชนที่เป็นสิทธิของประชาชนที่อยู่อาศัยในชุมชนร่วมกันถือครอง ปกป้อง ดูแล และรักษาที่ดินสาธารณะ ไม่ให้มีการรुकล้ำจากใคร